

Diak

Nora Repo-Saeed
Diakonia-ammattikorkeakoulu
Sosiaali- ja terveysalan
ammattikorkeakoulututkinto
Sosionomi (AMK), diakoniatyö
Opinnäytetyö, 2020

TOIVOSTA JA TOIVOTTOMUUDESTA

Paperiton asiakas avunsaajana

TIIVISTELMÄ

Nora Repo-Saeed

Toivosta ja toivottomuudesta. Paperiton asiakas avunsaajana.

36 sivua, 1 liite

Kevät 2020

Diakonia-ammattikorkeakoulu

Sosiaali- ja terveysalan AMK-tutkinto

Sosionomi (AMK), diakoniatyö

Produktiomuotoinen opinnäytetyö käsittelee paperittomuutta yhteiskunnallisena ilmiönä Suomessa ja tarkastelee sitä vallankäytön ja asiakkaan toimijuuden, valtaistamisen etiikan ja diakoniatyön intersektiossa. Opinnäytetyö muodostuu Diakonian tutkimuksen aikakauskirjaan kirjoitetusta tiedeartikkelista *Toivo on ihmisoikeus. Paperittomien auttaminen vallankäyttöön liittyvänä, eettisenä ja diakonisena kysymyksenä* sekä prosessikuvauksesta. Opinnäytetyön empiria perustuu Helsingin seurakuntayhtymässä vuosina 2017–2020 käynnissä olleeseen *Ristin suojassa* -diakoniaprojektiin, jonka fokuksessa olivat paperittomat siirtolaiset ja jonka projektityöntekijänä opinnäytetyön kirjoittaja toimi. Asiakastyön kokemuksia on hyödynnetty tutkimuksessa osallistuvan havainnoinnin keinoin ja koostamalla asiakastyössä ilmenneistä tilanteista tyyppiesimerkkejä paperittomien asiakkaiden kohtaamista kysymyksistä suomalaisessa yhteiskunnassa. Teoreettisen viitekehyksen työlle tarjoavat vallankäyttöön ja toimijuuteen liittyvät kysymyksen asetellut, valtaistamisen etiikka ja rakenteellinen diakonia.

Tutkimuksen perusteella on voitu todeta paperittomiin asiakkaisiin kohdistuneen vallankäytön olevan erityisen korostunutta hallinnollisissa prosesseissa ja että sillä on poliittinen luonne. Paperittomuus haastaa suomalaisen yhteiskunnan rakenteita ja palvelujärjestelmiä, sillä ne eivät ole tottuneet ottamaan huomioon asiakasryhmiä, jotka eivät täytä kansalaisten tai oleskeluluvan omaavien asiakkaiden edellytyksiä. Paperittomien asiakkaiden kanssa tehtävässä auttamistyössä eettisyyden merkitys nousee keskiöön siksi, että ihmisryhmä on erityisen haavoittuva ja erittäin riippuvainen saamastaan avusta. Diakoniatyö on yksi luontaisista osoitteista paperittomille asiakkaille, koska se on ottanut täydentävän roolin niissä kohdissa, joissa yhteiskunnan palvelujärjestelmät eivät pysty asiakasta auttamaan. Paperittomien asiakkaiden kohdalla rakenteellisen diakonian merkitys ja vaatimus asettuvat voimakkaina, koska yhteiskunnalliset rakenteet selkeästi tarvitsevat apua osatakseen vastata kaikkien Suomessa oleskelevien ihmisten tarpeisiin. Paperittomuuteen liittyvät myös kiinteästi kysymykset yhdenvertaisuudesta, syrjinnästä ja syrjäyttämisestä.

Asiasanat: paperittomuus, diakoniatyö, vallankäyttö, toimijuus, valtaistamisen etiikka, rakenteellinen diakonia

ABSTRACT

Nora Repo-Saeed

About hope and hopelessness. Undocumented client as a recipient of help.

36 pages, I appendix

Spring 2020

Diaconia University of Applied Sciences

Bachelor's Degree Programme in Social Services

Option in Diaconal Work

Bachelor of Social Services

The thesis has been materialized in a product format and it discusses undocumentedness as a societal phenomenon in Finland. It examines undocumentedness in the intersection of use of power, client's agency, ethics of empowerment and diaconal work. The thesis consists of a scientific article *Hope is a human right. Assistance given to the undocumented migrants as a question related to the use of power, ethics and diaconia* written for the Journal for the Study of Diaconia and a description of the process that led to this. The empirical material of the thesis builds on a diaconal assistance project *Protected by the Cross* that focused on undocumented migrants. The project was run by the Helsinki Parish Union during the years 2017–2020 and the author of the thesis was employed within its framework as a project coordinator. The experiences from the direct work with clients were utilized methodologically through participant observation. This also rendered possible the compilation of paradigms met in the course of the work, which represent typical situations encountered by the undocumented clients in the Finnish societal context. The theoretical framework is based on the concepts of use of power and agency, ethics of empowerment and structural diaconia.

Based on the research it can be stated that the use of power directed to the undocumented clients is particularly emphasized in the administrative processes and this phenomenon has political characteristics. Undocumentedness challenges the structures of the Finnish society and its service systems, as these are not used to taking into account client groups which do not correspond to the expectations that are placed on citizens or people in the possession of a residence permit. When undocumented clients are assisted the meaning of ethics is emphasized, because the client group is particularly vulnerable and very dependent on the assistance given. Diaconia is one of the natural end stations for undocumented clients, as diaconia has taken the complementary role in the contexts in which the societal service systems cannot assist the client. The meaning and requirement of structural diaconia is strongly accentuated in the assistance given to undocumented clients, because the societal structures clearly need help in order to be able to respond to the needs of all the people abiding in Finland. Questions of equality, discrimination and marginalization are also solidly linked to undocumentedness.

Keywords: Undocumentedness, diaconal work, use of power, agency, ethics of empowerment, structural diaconia

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	4
2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS.....	7
2.1 Vallankäyttö asiakastyössä ja asiakkaan toimijuus.....	7
2.2 Valtaistamisen etiikka	9
2.3 Rakenteellinen diakonia	10
3 DIAKONIA TYÖN KENTTÄÄN SIJOITTUVA TUTKIMUSKONTEKSTI	12
3.1 Diakoniatyö Helsingin seurakuntayhtymässä	12
3.2 Ristin suojassa -diakoniaprojekti tutkimuskontekstina	13
4 OSALLISTUVA HAVAINNOINTI METODINA.....	16
4.1 Inspiraatiota asiakastyöstä	17
4.2 Prosessin tuloksena tiedeartikkeli	20
5 YHTEISKUNNAN MARGINAALISSA	22
5.1 Vallankäytön moninaiset muodot.....	23
5.2 Eettisyys korostuu paperittomia asiakkaita autettaessa	25
5.3 Toivosta ja toivottomuudesta.....	27
6 POHDINTA.....	29
6.1 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys	29
6.2 Ammatillisen kasvun kysymykset	30
6.3 Vaikuttavuus ja jatkotutkimus	31
LÄHTEET	33
LIITE 1. Tiedeartikkeli <i>Diakonian tutkimus</i> -aikakauskirjaan.....	37

1 JOHDANTO

Opinnäytetyöni keskittyy tarkastelemaan paperittomien siirtolaisten tilannetta suomalaisessa yhteiskunnallisessa viitekehyksessä auttamiseen liittyvän vallankäytön, etiikan ja diakoniatyön kannalta. Paperittomuus on puhuttanut erityisesti vuoden 2015 jälkeen, koska sitä ennen paperittomien määrä Suomessa on ollut verrattain vaatimatonta. Tutkimusta paperittomuuteen liittyen on Suomessa tähän mennessä tehty erityisesti yhteiskuntatieteiden ja sosiaalityön näkökulmasta (esim. Ahonen ja Kallius 2019; Könönen 2019; Leppäkorpi 2015 ja 2011; Mikola 2019) sekä kirkkoturvakysymyksiin (Ahonen 2019; Ahonen 2018) linkittyen. Diakoniatyön kannalta paperittomuuteen keskittyvää tutkimusta on tehty vähemmän. Paperittomuutta ja vallankäytön yhteenliittymistä on tarkasteltu Suomen kontekstissa vähän, mutta se herättää yhä kasvavaa kiinnostusta (ks. Kalm-Akubardia 2019, 3; Katisko 2018; Leppäkorpi 2015 ja 2011). Kansainvälisesti vallankäyttöä, paperittomuutta ja rajojen problematiikkaa käsitteleviä julkaisuja on paljon (esim. De Genova 2002; Di Cesare 2019; Khosravi 2013).

Opinnäytetyöni on osa Helsingin seurakuntayhtymässä vuosien 2017–2020 aikana käynnissä ollutta *Ristin suojassa* -diakoniaprojektia, jonka tarkoitus oli karvoittaa paperittomien palveluntarvetta Helsingissä ja vastata siihen. Projekti, jonka työntekijänä toimin vuosina 2017–2020, oli sijoitettu erityisdiakonian yksikköön. Erityisdiakonian yksikön palvelut ovat kohdennettuja erityistä tukea ja apua tarvitseville ihmisryhmille kuten paperittomille. Toisena työntekijänä projektissa työskenteli Johanna Harjunkoski vuosina 2018–2020. Projektin yhtenä painopisteenä oli paperittomuuteen liittyvän tutkimuksen edistäminen, siihen mahdollisuuksien mukaan osallistuminen ja tutkitun tiedon määrän kasvattaminen projektin kohderyhmästä (*Ristin suojassa* -hankesuunnitelma 2016).

Tutkimuksen edistäminen aiheesta on tärkeää siksi, että paperittomat asiakkaat ovat suomalaisille palvelujärjestelmille verrattain uusia. Myös palvelujärjestelmien kyky palvella ulkomaalaistaustaisia ja paperittomia henkilöitä on selkeästi rajoittunut ja yhä kehittyvä suomalaisessa kontekstissa. Paperittomuuteen il-

miönä liittyvä problematiikka kiinnittyy läheisesti moniin poliittisiin, lainsäädännöllisiin ja sosiaalipoliittisiin kysymyksiin yhteiskunnassa. Teemoina vallankäyttö, etiikka ja diakoniatyö olivat sellaisia, jotka selkeästi nousivat paperittomien asiakkaiden kanssa tehtävästä asiakastyöstä. Vallankäytön ilmeisyys tuli näkyväksi esimerkiksi oleskelulupien hakuprosesseissa, tiedonsaantia omasta tilanteesta koskevissa kysymyksissä sekä mahdollisuuksissa vaikuttaa omaan tilanteeseen ja saada apua. Silloin kun tutkimuksen, vallankäytön ja auttamisen kohteina ovat ihmiset, eettiset kysymykset asettuvat vääjäämättä. Paperittomien asiakkaiden tilanteita tarkasteltaessa eettinen pohdinta on keskeistä, koska he ovat valtioiden ja instituutioiden tarjoaman suojan ulkopuolella (Kalm-Akubardia 2019, 5). Diakoniatyön tehtäväksi ymmärretään kirkkojärjestyksessä heidän auttamisensa, jotka syystä tai toisesta ovat joutuneet yhteiskunnan marginaaliin eivätkä voi saada apua muualta (L 8.11.1991/1055). Onkin luontaista, että paperittomat ohjautuvat diakoniatyön asiakkuuteen ja heitä koskevat kysymykset tulevat osaksi diakonian työkenttää.

Ajatukseni kirjoittaa osasuorituksista koostuvan opinnäytetyöni produktina tiedeartikkeli syntyi yhdistelmänä Ristin suojassa -hankkeen hankesuunnitelman päämääriä sekä tutkijan koulutustaustani, sillä olen aiemmalta koulutukseltani uskontotieteen tohtori. Koin myös diakoniaprojektin loppuvaiheessa olennaisena sen, että asiakastyössä kerrytettyä tietoa tallennettaisiin joillain muulla keinoin kuin ainoastaan projektin loppuraportin muodossa. Paperittomuutta ja ulkomaalaistaustaisia ihmisiä käsittelevä tutkimus on noussut Suomessa ajankohtaiseksi viime vuosina ja julkaisuja on tehty yhä enemmän (esim. Ahonen 2019; Bodström 2017; Kalm-Akubardia 2019; Katisko 2018; Könönen 2019; Tapaninen 2018). Näkökulmia tarkastella asiaa on useita ja toivon omalta osaltani tuovani jotain uutta tähän tieteelliseen keskusteluun.

Olen rakentanut tiedeartikkelini tieteellisen kirjallisuuden lisäksi osallistuvan havainnoinnin pohjalta tekemilleni havainnoille suomalaisen yhteiskunnan järjestelmistä. Havainnointi on mahdollistunut työskennellessäni projektityöntekijänä kolmen vuoden ajan. Lisäksi olen laatinut neljä tyyppiesimerkkiä asiakkaitten tilanteista, jotka perustuvat asiakastyöhön. Tyyppiesimerkit eivät ole yksittäisten

henkilöiden tarinoita, vaan ne on koostettu useammasta ja ne pyrkivät demonstroimaan tyypillisiä paperittomien asiakkaiden kohtaamia tilanteita. Tutkimustehtävänäni on pohtia vallankäytön merkitystä paperittomia auttavassa työssä ja demonstroida lukijalle paperittomien henkilöiden elämäntilanteita. Tutkimustehtävänäni myös piirtää tarkkarajaisemmaksi etiikan merkitystä auttamistyössä tehtävien päätösten kannalta kyseistä asiakasryhmää autettaessa sekä pohtii diakonian roolia auttavana ja palvelujärjestelmiä täydentävänä tahona. Tiedeartikkelin osana käyttämäni tyyppiesimerkit tuovat konkretiaa teoreettiseen viitekehukseen samalla kun ne rajaavat annettua tutkimuskysymystä.

Seuraavassa alaluvussa kerron tarkemmin tutkimuksessani käyttämästäni teoreettisesta viitekehuksesta. Alaluku kolme sisältää kuvauksen kontekstista, johon tutkimus sijoittuu. Luvussa neljä kuvaan osallistuvaa havainnointia metodisena valintana sekä prosessia, joka johti empiirisen materiaalin koostamiseen ja tiedeartikkelin syntymiseen. Lopuksi esitän keskeisimpiä johtopäätöksiä ja ajatuksia tutkimuksen eettisyyteen, ammatilliseen kehittymiseen, jatkotutkimukseen ja paperittomien yhteiskunnallisen aseman kehittämiseen liittyen.

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Opinnäytetyöni tarkastelee paperittomien asiakkaiden auttamista teoreettisesti kolmesta eri näkökulmasta: auttamiseen liittyvien valta-asetelmien ja asiakkaan toimijuuden, valtaistamisen etiikan ja rakenteellisen diakonian kannalta.

2.1 Vallankäyttö asiakastyössä ja asiakkaan toimijuus

Kysymykset vallankäytöstä auttamistyössä ovat keskeisiä tarkasteltaessa paperittomuutta ilmiönä. Katisko (2018, 427) toteaa paperittomuuden eli oikeudettomassa asemassa elämisen oleva yksi globaali ajankuva, joka liittyy tiiviisti globaaleihin ihmisoikeuskysymyksiin ja paikallisiin konteksteihin. Asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamisissa valtaan liittyvä problematiikka on aina läsnä (Katisko 2018, 432; Pohjola 2010, 55). Valta ja sen käyttö vaikuttavat asiakastyön konteksteihin ja asettavat kysymyksiä kohtaamisen tasavertaisuudesta. Vallankäyttö tulee näkyväksi sellaisten rakenteiden kautta, jotka poissulkevat ja jakavat ihmisiä. (Jokela 2011, 120.) Paperittomuuden taustalla oleva laajempi yhteiskunnallinen kysymys siirtolaisuudesta ja maahanmuutosta on kasvavassa määrin politisoitunut. Se on selkeästi tullut jäädäkseen osaksi yhteiskunnallista keskustelua ja elää jatkuvassa muutostilassa. Siirtolaisuuteen linkittyä tiiviisti kysymys vallasta ja pyrkimys hallita paikasta toiseen liikkuvia ihmisiä erilaisilla rekisteröintijärjestelmillä. (Katisko 2018, 427; ks. myös Tapaninen 2018.)

Valtaa voi käyttää taloudellisesti, poliittisesti tai sosiaalisesti ja sitä voidaan hahmottaa sen kautta, kuinka suuret mahdollisuudet ihmisellä on vaikuttaa muihin (Juujärvi, Myyry ja Pessa 2011, 193). Vallankäyttö asiakassuhteessa voi olla hyvää tai pahaa (Jokela 2011, 120). Niemi (2014, 52) katsoo vallankäytön päämäärien olevan pahoja silloin, kun ne pyrkivät supistamaan ihmisen edellytyksiä hyvään elämään, sen sijaan että edistäisivät niitä. Pahuus voidaan ymmärtää ihmisarvon kyseenalaistavina ja elämää tuhoavina tekoina eli tekoina, jotka kaventavat mahdollisuuksia ihmisarvoiseen elämään (Heberlein 2010, 9). Ihmisen fy-

siologisten tarpeiden olisi tyydyttävä, jotta hän voisi elää hyvää elämää. Tällaisia perustarpeita ovat esimerkiksi ravinto, vaatetus ja suoja. Jos näiden perustarpeiden toteutumista pyritään kaventamaan vallankäytön keinoin, Niemi (2014, 51) muistuttaa tämän koskettavan välillisesti kaikkia ihmisiä. Toisin sanoen, jos asiakastyössä hyvän elämän tavoittelemisesta tulee asiakkaalle vaikeampaa työntekijän vallankäytön seurauksena, eikä vallankäytölle ole riittäviä perusteita, tulisi tapahtunut vallankäyttö tuomita (Niemi 2014, 53). Fysiologisten tarpeiden tyydyttymisen lisäksi hyvään elämään voidaan katsoa kuuluvaksi psykologisia ja sosiologisia ulottuvuuksia, esimerkiksi kiintymyssuhteita. Näitä rajoittava vallankäyttö on myös pahaa vallankäyttöä, mutta se rajoittaa elämän ylläpitämistä vähemmän kuin biologisiin tarpeisiin kohdistuva vallankäyttö. (Niemi 2014, 51.)

Pohjola (2010, 19 ja 29) arvioi, että asiakaslähtöinen näkökulma, jossa asiakas ymmärretään toimijana, on suomalaiselle järjestelmäkeskeiselle käytännölle varsin uusi asia ja asiakasta tarkastellaan usein yleistyksien viitekehyksessä. Silloin kun asiakkaan määrittely tapahtuu ainoastaan yleistysten kautta, hän yksilönä hukkuu keskimääräisyyteen (Pohjola 2010, 37; Raunio 2011, 128–129). Jotta asiakas voisi vaikuttaa omaan tilanteeseensa palveluprosessissa, hänen pitäisi voida aktiivisesti osallistua omien asiointensa edistämiseen sen sijaan, että hän olisi passiivinen toiminnan kohde (Pohjola 2010, 57). Asiakkaalla tulisi siis olla mahdollisuus toimimiseen subjektina ja oman tilanteensa asiantuntijana, eli hänen toimijuutensa tulisi mahdollistaa ja sitä tulisi hyödyntää asiakasprosesseissa. Tällöin asiakas ja työntekijä tekevät yhdessä työtä asiakkaan asioiden eteenpäin viemiseksi. (Ks. Pohjola 2010, 57–59.)

Paperittoman asiakkaan toimijuus yhteiskunnassa on valtarakenteiden rajoittama ja ehdollista, koska hän ei haavoittuvasta asemastaan johtuen esimerkiksi muiden yhteiskunnan jäsenten tavoin voi asettua näkyvään vastarintaan ehtoja asettavia tahoja vastaan. Toimijuuden rajoittaminen johtaa asiakkaan etsimään uusia vaihtoehtoja selviytymiselleen. Samalla paperiton asiakas voi toteuttaa ehtojen asettajan toivomia päämääriä, esimerkiksi poistua maasta, tai toiminta voi tuottaa tiedostamattomiakin tuloksia – kuten harmaiden työmarkkinoiden tai vaihtotalousyhteiskunnan kasvua. (Kalm-Akubardia 2019, 8 ja 13.)

2.2 Valtaistamisen etiikka

Etiikalla on jälkimodernissa yhteiskunnassa useita ei-absoluuttisia perustoja. Osaa näistä perustellaan hyvän inhimillisen elämän perustarpeisiin vastaamisella ja osa puolestaan liittyy filosofisen antropologian ja etiikan teorioiden perinteeseen. Niemi (2014, 42) puhuukin eettisestä pluralismista, jossa eri keinoin pyritään suurin piirtein samaan päämäärään, ja joka voi tarkoittaa myös sitä, että keinot täydentävät toisiaan. Vaikka etiikka nauttii suomalaisessa yhteiskunnassa arvostusta, sitä ei kaikissa konteksteissa huomioida riittävästi (Niemi 2014, 39–40).

Eettisyyden toteutuminen päätöksenteossa kytkeytyy yksilön arvostelukykyyneen (Niemi 2014, 42). Herkkyys eettisille kysymyksille tarkoittaa, että yksilö pystyy tunnistamaan eettisiä jännitteitä arkisissa konteksteissa. Hän osaa nähdä tilanteissa mukanaolevien ihmisten yksilölliset ominaisuudet, heidän tarpeensa, oikeutensa ja velvollisuutensa. (Juujärvi ym. 2011, 21.) Eettisesti vahva arvostelukyky tarkoittaa, että yksilö kykenee hahmottamaan asioiden eettisen ulottuvuuden ja että hänellä on halu toteuttaa eettisesti kestäviä päätöksiä ja ratkaisuja (Niemi 2014, 42). Jotta toisten ihmisten tarpeet voisivat tulla huomioiduksi, tarvitaan empatia- ja roolinottotaitoja sekä pohdintaa siitä, minkälaiset seuraukset omalla toiminnalla on toisten ihmisten hyvinvointiin. Eettinen herkkyys edellyttää myös omien tunteiden, asenteiden ja ennakkoluulojen identifioimista ja niiden reflektioimista. (Juujärvi ym. 2011, 22.) Se, että yksilö toimii eettisesti, ei siis tarkoita sitä, että hän menettelisi teoreettisesti täydellisellä tavalla, vaan sitä, että asiakasvuorovaikutuksessa käydään mahdollisimman puolueetonta ja järkevää keskustelua asiakkaan vaihtoehtojen kartoittamiseksi (Niemi 2014, 43).

Valtaistamisen etiikan viitekehityksessä lähdetään liikkeelle siitä ajatuksesta, että resurssit ja valta ovat yhteiskunnassa epätasaisesti jakautuneita. Tämä puolestaan heijastuu ihmisten inhimillisten tarpeiden tyydyttämismahdollisuuksiin niitä rajaavasti. (Juujärvi ym. 2011, 193.) Valtaistamisen etiikan mukaan auttavassa tehtävässä toimivien ammattilaisten toiminnassa toteutuu aina puolen valinta.

Heidän toimintansa joko tukee sortoa ja syrjintää tuottavia rakenteita tai edesauttaa niiden purkamista. Tämän lisäksi valtaistamisen etiikka rakentuu siitä olettamasta käsin, että silloin kun sosiaaliset oikeudet toteutuvat, myös muiden ihmisoikeuksien toteutuminen mahdollistuu. (Juujärvi ym. 2011, 197–198.) Ihmisoikeuksia voidaan katsoa loukattavan aina silloin ”kun yhtä ihmistä tai ihmisryhmää kohdellaan ilman hyväksyttävää perustetta eri tavoin kuin toisia samassa asemassa olevia” (Puuronen 2011, 116). Sosiaaliset oikeudet takaavat kaikille mahdollisuuden perustarpeiden tyydyttämiseen sekä tasa-arvoisen mahdollisuuden osallistua yhteiskunnallisten resurssien tuottamiseen ja jakoon. Sosiaalisina oikeuksina käsitetään esimerkiksi oikeus riittävään elintasoon ja oikeus työhön. (Juujärvi ym. 2011, 198.)

Työntekijän rooli on valtaistamiseen pyrkivässä työotteessa mahdollistajan rooli. Työote pyrkii lisäämään ”yksilön, ryhmän tai kokonaisen yhteisön mahdollisuuksia vaikuttaa omaan elinympäristöönsä ja olosuhteisiinsa” (Juujärvi ym. 2011, 195.). Valtaistamiseen tähtäävässä työotteessa ajattelu ja toiminta yhdistyvät, toisin sanoen työntekijän arvot tulevat näkyviksi hänen toiminnassaan. Se että asiakas valtaistuu, puolestaan näkyy hänen tavassaan toimia. (Juujärvi ym. 2011, 195.) Asiakkaan valtaistuminen voidaan ymmärtää seuraavasti, se on ”kriittisen tietoisuuden saamista omasta tilanteesta ja kasvavaa kykyä toimia tähän tietoisuuteen perustuen” (Juujärvi ym. 2011, 195). Kyseessä on prosessi, joka lisää yksilön tai ryhmän mahdollisuuksia vaikuttaa itseään koskeviin keskeisiin sosiaalisiin, taloudellisiin ja poliittisiin kysymyksiin. Valtaistavalle työotteelle reflektoidun ajattelun ja toiminnan yhdistäminen on ehto, jotta muutos asiakkaan elämässä mahdollistuu. (Juujärvi ym. 2011, 195–196.)

2.3 Rakenteellinen diakonia

Kirkkojärjestyksessä määritellyn diakoniatyön ydinosaamiseen luetaan neljä ulottuvuutta: hengellisen työn osaaminen, diakonisen asiakastyön osaaminen, kirkon organisaatio- ja kehittämisosaaminen sekä yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen osaaminen. Määrittely asettaa keskiöön ihmiset ja yhteisöt, joita diakonia palvelee. Diakonisessa toiminnassa arvo-osaaminen ja ihmisten arjen jakaminen ovat

työn ytimessä. (Helin, Hiilamo ja Jokela 2010, 40–41.) Kirkon tekemä "[t]yö on diakoniaa silloin, kun se kohdistuu heikoimmassa asemassa oleviin" (Helin ym. 2010, 50). Yhtenä diakoniatyön ja työntekijän tehtävistä on puolustaa heikossa asemassa olevia ja heitä, jotka eivät voi puolustaa itse itseään. Diakoniatyön tehtäviin kuuluu myös asioiden esiintuominen osaksi julkista keskustelua ja viestin vieminen edelleen yhteiskunnan rakenteisiin, toisin sanoen yhteiskunnallinen vaikuttaminen. (Helin ym. 2010, 108.) Silloin puhutaan poliittisesta, yhteiskunnallisesta tai rakenteellisesta diakoniasta (Helosvuori 2012, 169).

Diakoniassa ihminen nähdään kokonaisvaltaisesti osana yhteiskuntaa ja hänen elämäntilannettaan pystytään peilaamaan sosiaalipoliittisten päätöksien tuloksena. Suomalaisessa kontekstissa diakoniatyö ottaa vaikuttamistyön lisäksi myös paikkaavia sosiaalisia tehtäviä, silloin kun viranomaistahot eivät pysty vastaamaan riittävällä tavalla yhteiskunnassa ilmenevään tarpeeseen. (Puuska 2012, 131.) Tämän vuoksi paperittomien asiakkaiden kanssa tehtävä työ on luontainen tehtävä kirkolle. Kirkoilla ja uskonnollisilla yhteisöillä on pitkät perinteet tarjota apua ja suojaa heille, joita vainotaan tai jotka jostain muusta syystä ovat joutuneet yhteiskunnan marginaaleihin. Kirkossa tehtävässä työssä tulisi myös näkyä läpileikkaavalla tavalla rasismien ja syrjinnän vastainen työote. (Helin ym. 2010, 105.)

Globaalit kehityskulut, kuten siirtolaisuus, vaikuttavat yhä suuremmissa määrin diakoniatyön paikallisiin konteksteihin. Paikalliskontekstin huomioiminen diakoniatyössä mahdollistaa analyysin työn tarpeelle ja sen prioriteeteille. Kun diakoniatyössä pyritään ihmisarvoiseen ja toista kunnioittavaan kohtaamiseen, paikallisessa kontekstissa kohdattujen ihmisten henkilökohtaiset kokemukset ovat avainasemassa. (Helin ym. 2010, 40; Helosvuori 2012, 172.) Tämän vuoksi olen halunnut opinnäytetyössäni nostaa esille paperittomien asiakkaiden kokemuksia ja analysoida heidän auttamistaan osana laajempaa yhteiskunnallista kontekstia. Pohdin myös rakenteellisen diakonian toteuttamisen merkitystä paperittomien asiakkaiden kohdalla.

3 DIAKONIAITYÖN KENTTÄÄN SIJOITTUVA TUTKIMUSKONTEKSTI

Opinnäytetyön tutkimuskonteksti sijoittui Helsingin seurakuntayhtymään ja siellä vuosina 2017–2020 toteutetun Ristin suojassa -diakoniaprojektin työkenttään. Tässä alaluvussa kerron ensin lyhyesti diakoniatyöstä Helsingin seurakuntayhtymässä ja sitten tarkemmin Ristin suojassa -diakoniaprojektista.

3.1 Diakoniatyö Helsingin seurakuntayhtymässä

Helsingissä seurakuntayhtymän muodostaa 20 toiminnallisesti itsenäistä seurakuntaa. Näistä 17 on suomenkielisiä ja 3 ruotsinkielistä. Kutakin seurakuntaa johtaa kirkkoherra yhdessä neljän vuoden välein valittavan seurakuntaneuvoston kanssa. Seurakuntayhtymässä ”huolehditaan yhteisestä hallinnosta, kiinteistöistä, hautausmaista, jäsenrekisterin ylläpidosta ja kirkonkirjoista, tietohallinnosta sekä viestinnästä” (Helsingin seurakuntayhtymän hallinto ja organisaatio 2020.). Yhtymän johtaja johtaa yhtymän toimintaa yhdessä johtoryhmän kanssa. Seurakuntayhtymän työhön kuuluu myös seurakunnille yhteisistä työmuodoista vastaaminen. Tällaisia työmuotoja ovat perheneuvonta, sairaalasielunhoito, kasvatusta, oppilaitostyö, vapaaehtoistoiminta, erityisryhmien toiminnot ja erityisdiakonia. (Helsingin seurakuntayhtymän hallinto ja organisaatio 2020.)

Yhtymän alle järjestyvän yhteisen seurakuntatyön keskuksen toimintoihin kuuluvat kasvatusta ja seurakuntapalvelut, diakonia, perheneuvonta, sairaalasielunhoito ja vieraskielinen seurakuntatyö. Diakoniatyön muodoista sieltä löytyvät yhteinen diakonia ja vammaistyö, erityisnuorisotyö, erityisdiakonia, henkinen huolto (HeHu), Mustasaaren toimintakeskus ja Lehtisaaren nuorisokoti. Yhteisen seurakuntatyön keskuksen korkein päättävä elin on yhteinen kirkkoneuvosto. (Kertomus Yhteisestä seurakuntatyöstä Helsingissä 2018.) Tutkimuskonteksti sijoittui yhteisen seurakuntatyön keskuksen alaisuudessa toimivaan erityisdiakonian yksikköön, joka tarjoaa tukea ja apua asunnottomille, päihdeongelmallisille, rikos-

seuraamusasiakkaille ja paperittomille. Erityisdiakonian toiminnot palvelevat asiakkaita pääsääntöisesti Hermannin diakoniatalossa. (Yhteisen diakonian tiimit 2019.)

Kirkon diakoniatyö on kristilliseen arvopohjaan perustuvaa lähimmäisen auttamista. Se on maksutonta toimintaa, eikä edellytä asiakkaalta lähetettä tai kirkkoon kuulumista. Diakoniatyö auttaa kaikissa elämäntilanteissa ja asiakkaiden kanssa käydyt keskustelut ovat luottamuksellisia. (Apua ja tukea diakoniatyöstä 2020.) Yhteiskunnan muuttuessa jatkuvasti diakoniatyö pyrkii vastaamaan muutokseen muun muassa diakoniapainotteisilla hankkeilla, jotta työhön löydetään uusia tulokulmia ja sitä kehitetään. Rahoituksen hakeminen diakoniapainotteisille hankkeille on mahdollista Helsingin seurakunnissa ja yhtymän muissa yksiköissä ja niitä kannustetaan toteutettaviksi yhteistyössä. Yhtymän päätöksentekoa diakoniapainotteisissa hankkeissa suuntaa *Kirkko Helsingissä 2020* -strategia, jossa on kaksi keskeistä tavoitetta ”helsinkiäisten tarpeeseen vastaaminen ja työn kohdentaminen hädänalaisimpiin” (Diakoniapainotteisten kehittämishankkeiden haku 2020.). Diakonian kärkihankkeessa 2017–2018 haluttiin myös painottaa tehdyn työn painopisteen siirtämistä yksilötyöstä yhteisöllisempään toimintaan sekä implementoida kestävä kehityksen malleja diakoniatyöhön. Lisäksi tavoitteina oli tehdä vapaaehtoistyön muodoista monipuolisempia, satsata ihmislähtöisiin toimintamuotoihin, yhteistyöhön, verkostoihin ja vaikuttamistyöhön. (Diakoniatyö kehitty yhä enemmän helsinkiläisten tarpeiden mukaisesti 2019.) Diakoniapainotteisen hanketyön päämääränä on vaikuttaa diakoniatyöhön ja tapoihin toteuttaa sitä pitkällä tähtäimellä osana yksikön toimintaa (Diakoniapainotteisten kehittämishankkeiden haku 2020).

3.2 Ristin suojassa -diakoniatyöprojekti tutkimuskontekstina

Ristin suojassa -diakoniatyöprojekti toteutui Helsingin seurakuntayhtymässä vuosina 2017–2020. Se pyrki vastaamaan paperittomien asiakkaiden palvelun tarpeeseen pääkaupunkiseudulla sekä kartoittamaan heidän yhteiskunnallista tilannettaan. Projektilla oli useampia painopisteitä: hätämajoituksen tarjoaminen

paperittomille asiakkaille Hermannin diakonialalossa (30 vuodepaikkaa), päivätoiminnan suunnittelu ja toteuttaminen asiakkaille, asiakastyö, kirkon asiantuntijuuden kasvattaminen paperittomia asiakkaita kohdattaessa, verkostoituminen, vaikuttamistyö sekä tutkimustyö. Projekti sijoitettiin erityistä tukea tarvitsevien ryhmien kanssa työtä tekevään erityisdiakonian yksikköön ja sitä toteutettiin verkostoyhteistyössä. Verkostoyhteistyössä olivat mukana mm. Helsingin kaupunki, STEA, Vivo ry, Diakonia-ammattikorkeakoulu, Suomen Punainen Risti, Sininauhasäätiö ja Pakolaisneuvonta. (Ristin suojassa -hankkeen loppuraportti 2020.)

Kolmen vuoden ajan projekti teki öisin mahdolliseksi 30 ihmisen hätämajoituksen erityisdiakonian yksikössä sijaitsevan Pullakirkon kirkkosalissa. Majoituksen kohderyhmänä olivat erityisesti paperittomat asiakkaat ja sitä toteutettiin yhteistyönä Helsingin kaupungin sosiaalipäivystyksen kanssa. Asiakkaaseen keskittyvän, häntä tukevan ja palveluihin mahdollisuuksien mukaan ohjaavan työn tekeminen oli diakoniaprojektin keskeinen osa. Projektin oli myös tarkoitus suunnitella ja toteuttaa päivätoimintaa asiakkaille. Tämän seurauksena avattiin vuonna 2017 päiväkeskus Mosaiikki, jossa asiakastyötä tehtiin yhteistyönä Sininauhasäätiön ja Suomen Punaisen Ristin kanssa. Oikeudellista neuvontaa päiväkeskus Mosaiikin asiakkaille antoivat asianajotoimisto Lex Gaudius ja Pakolaisneuvonta. Asiakastyötä tehtiin diakonisella otteella ja se pyrki asiakkaiden rinnalla kulkemiseen kaikissa inhimilliseen elämään linkittyvissä kysymyksissä. (Ristin suojassa -hankkeen loppuraportti 2020.)

Diakoniaprojektin viitekehyksessä toteutettiin myös vaikuttamistyöhön liittyviä toimia mm. koulutuspäiviä seurakuntayhtymän ja seurakuntien työntekijöille sekä verkostoyhteistyössä toimiville tahoille, mahdollistettiin opintokäyntejä kiinnostuneille, vapaaehtoistyötä ja aktiviteetteja asiakkaille, opiskelijoiden harjoitte-luja paperittomien asiakkaiden kanssa tehtävän työn piirissä sekä tapahtumia monen eri toimijan kanssa yhteistyössä. Vuosien 2018–2019 aikana projekti oli osa yleiseurooppalaista siirtolaisten ihmis- ja perusoikeuksien puolesta puhuvaa *We Are a Welcoming Europe* -kampanjaa, joka toteutettiin useassa EU-valti-ossa. Asiakasryhmää käsittelevää tietoa ja osaamista pyrittiin välittämään

eteenpäin myös olemalla mukana erilaisissa tapahtumissa, kokouksissa, työpaikoissa, vierailuissa, kuulemisissa sekä projektityöntekijöiden pitämien esitelmien, kirjoittamien tekstien ja verkostojen välityksellä. (Ristin suojassa -hankkeen loppuraportti 2020.)

Myös vapaaehtoisuuteen liittyvät tehtävät mahdollistuivat asiakkaille ja seurakuntalaisille osana Ristin suojassa -projektia, hätmajoitusta ja päiväkeskustointia. Projektin hankesuunnitelmassa oli esitetty toiveita haavoittuvassa asemassa olevan ihmisryhmän äänen esiin nostamisesta yhteiskunnallisessa keskustelussa sekä kirkon asiantuntijuuden kasvattamisesta paperittomia asiakkaita kohdattaessa. Ristin suojassa -diakoniaprojektin päämääränä oli lisäksi kerätä kvantitatiivista ja kvalitatiivista tietoa paperittomuudesta sekä tuottaa asiakasryhmän kanssa tehtävää työtä ja heidän yhteiskunnallista tilannettaan käsitteleviä raportteja, opinnäytetöitä ja tutkimuksia. Projekti kokosi kolmivuotisen kautensa aikana paljon asiantuntijatietoa ja osaamista koskien ulkomaalais-taustaisten kanssa tehtävää diakoniatyötä, heidän palveluohjaustaan, asiakkaiden erilaisiin asiointeihin liittyvistä yksityiskohdista ja heidän erityistarpeistaan. (Ristin suojassa -hankkeen loppuraportti 2020.)

4 OSALLISTUVA HAVAINNOINTI METODINA

Määrittelin tutkijan positioni opinnäytetyöni kirjoittamiseen linkittyvässä tutkimuksessa osallistuvaksi havainnoinniksi, sillä olen faktisesti tehnyt asiakastyötä paperittomien asiakkaiden kanssa ja samalla tarkkaillut ympäristöä, jossa työ tapahtui (Eskola ja Suoranta 1999, 99–104; Hirsjärvi 2009b, 212–217; Vilka 2007, 44–45). Tieteellinen havainnointi voidaan ymmärtää tarkkailuna ja metodina sen etu on, että se mahdollistaa välittömän ja suoran tiedonsaannin yksilöiden, ryhmien ja organisaatioiden toimintatavoista ja käyttäytymisestä. Havainnoinnin heikkouksia on muun muassa se, että havainnoija saattaa häiritä havainnointitilannetta, muuttaa sitä tai sitoutua tutkimuskontekstiin emotionaalisesti, jolloin tutkimuksen objektiivisuus kärsii. Havainnointia toteuttaessa tarvitaan myös aikaa ja joskus havainnoijan on vaikea välittömästi kirjata ylös tapahtuneet asiat ja muistiinpanot perustuvat enemmän muistitietoon. Nämä seikat vaikuttavat havainnoinnin avulla kerätyn tiedon laatuun. (Hirsjärvi 2009b, 212–214.)

Osallistuva havainnointi on kvalitatiivinen metodi, jonka toteutuksessa tutkija usein on mukana tutkittavien toiminnassa heidän ehdoillaan. Tutkimusta tehdessään tutkija jakaa tutkittavien maailman ja heidän välillään tulisi olla ”merkittäviä sosiaalisia suhteita” (Vilka 2007, 45.). Se kuinka syvälle tutkittavien maailmaan astutaan kuitenkin vaihtelee. Käytettäessä havainnointia menetelmänä tulee kiinnittää huomiota siihen, että havainnot ja tutkijan tulkinnat näistä havainnoista tulisi pitää erillään. (Hirsjärvi 2009a, 215–217.) Osallistuva havainnointi on kuitenkin luonteeltaan subjektiivista toimintaa. Näin ollen havainnoija esimerkiksi tekee valintoja kootessaan huomioita havainnoimastaan ja tähän prosessiin vaikuttavat muun muassa havainnoijan persoona, hänen elämäkokemuksensa sekä mahdolliset ennako-odotukset. Kaikki tutkimuskentällä ei välttämättä ole edes näkyvissä tai osa siitä saattaa jäädä havainnoijalta huomaamatta. Subjektiivisuus kuitenkin myös rikastaa aineistoa, koska se mahdollistaa nyanssien esiintuomisen ja tulkintojen moninaisuuden. (Eskola ja Suoranta 1999, 103–104.)

Tiedon saaminen koskien yhteiskunnan rakenteita ja oikeudettomassa asemassa olevien ihmisten mahdollisuuksia toimia niiden puitteissa kertyi vähitellen Ristin

suojassa -diakoniaprojektin aikana. Havainnointia helpotti se, että tein itse henkilökohtaisesti asiakastyötä. Se tarkoitti kokonaisvaltaista asiakkaan kohtaamista ja heidän tilanteisiinsa perehtymistä. Tämä puolestaan merkitsi sitä, että sitouduin auttamaan heitä myös emotionaalisella tasolla. Se kuinka emotionaalisesti sitoutunut asiakastyössä olin, oli luonnollisesti kontekstisidonnaista ja ammatillisen välimatkan säilyttämiseen pyrkivää. Koen ammatillisen työotteen kehittyneen paljon tekemässäni projektityössä. Tutkimusotteessani pyrin kompensoimaan emotionaalista sitoutuneisuuttani sillä, että sijoitin tutkimukseni mahdollisimman tarkkaan tieteelliseen viitekehykseen ja tutkimusjatkumoon pyrkien osallistumaan tieteelliseen keskusteluun ja tuomaan siihen mukaan uusia elementtejä. En kertonut asiakkaille, että tulisin kirjoittamaan opinnäytetyöni asiakastyöhön liittyen, mutta en myöskään hyödyntänyt työssäni kenenkään henkilökohtaista kokemusta vaan perustin reflektioni koostetuille tyyppiesimerkeille ja tapani hyödyntää materiaalia oli teoreettinen (ks. Eskola ja Suoranta 1999, 100–101).

4.1 Inspiraatiota asiakastyöstä

Ristin suojassa -diakoniaprojektin hankesuunnitelmaan oli kirjattu yhdeksi päämääräksi tuottaa projektin aikana paperittomuutta käsittelevää tutkimustietoa ja opinnäytetöitä (Ristin suojassa -hankesuunnitelma 2016). Tartuin tähän mahdollisuuteen ja halusin käsitellä teemaa erityisesti asiakastyöhön liittyvien kysymysten asetteluiden kautta. Valitsin tämän tulokulman, koska havaitsin hyvin pian projektin käynnistymisen jälkeen, että paperittomien asiakkaiden konkreettisista kokemuksista ja heidän mahdollisuuksistaan saada apua ja tukea suomalaisessa yhteiskunnassa tiedettiin hyvin vähän. Lisäksi auttamistyön kenttää leimasi, ja yhä edelleen leimaa, jatkuva muutos, joka kertoo siitä, että yhteiskunta vasta muotoutuu ajatukseen siitä, että maassa ja palvelujärjestelmien piirissä voi olla monenlaisella statuksella olevia ihmisiä.

Koin diakoniaprojektin kehityskaaren melko selkeäksi projektissa työskennellessäni. Ensimmäisenä vuonna projektissa rakennettiin yhteistyöverkostoja ja hahmotettiin asiakasryhmän avuntarvetta ja siihen vastaamisen mahdollisuuksia ja

rajoitteita. Toisen vuoden aikana asiakastyö otti selkeästi jäsennellymmän muodon, mutta samalla vaikuttamistyö ja viestin vieminen asiakasryhmää marginalisoiviin rakenteisiin oli yhä edelleen keskiössä. Kolmantena vuonna painopiste siirtyi enemmän kerrytetyn tiedon tallentamiseen ja tutkimukseen. Samaan aikaan asiakastyötä tehtiin edelleen hyvin paljon ja vaikuttamistyössä oltiin aktiivisesti mukana. Kokoon saatua asiantuntijuutta pyrittiin etabloimaan niin, että Ristin suojassa -projekti toimi mahdollisuuksien mukaan konsultoivana tahona seurakunnille, tukihenkilöille ja muille toimijoille paperittomien asiakkaiden auttamisen liittyvissä kysymyksissä ja asiakastyötä pyrittiin jalkauttamaan yhteistyönä myös projektin ulkopuolelle.

Eskola ja Suoranta (1999, 103) toteavat havainnoinnin yleensä olevan kahden erilaisen toimintatavan yhteenliittymä. Ensimmäisessä tutkija antaa tutkimuskontekstin ja -tilanteen viedä havainnointia johonkin suuntaan. Toinen toimintatapa rakentuu etukäteen suunnitellulle havainnointisuunnitelmalle. Näkisin, että omassa tavassani toteuttaa tutkimusta sovelsin enemmän ensimmäistä toimintatapaa, pyrkiessäni jäsentämään asiakastyön pohjalta sitä määrittäviä rakenteita. Pohdin aluksi mahdollisuutta hyödyntää opinnäytetyössäni suurempia asiakastyöstä nousseita sitaatteja, mutta hylkäsin ajatuksen siksi, etteivät yksittäiset sitaatit kuvaisi tyhjentävällä tavalla asiakkaiden tilanteiden kompleksisuutta. Pidin kuitenkin ehdottoman tärkeänä asiakkaiden kokemuksen esiin nostamista, mutta toivoin samalla voivani käsitellä paperittomuuteen liittyviä teemoja teoreettisemmin kuin minkä mahdollistaisi esimerkiksi teemahaastattelu asiakkaan kanssa. Lisäksi tutkimusmetodin valintaan vaikutti ajallinen viitekehys.

Osallistuvaa havainnointia voidaan usein hyödyntää etukäteen valitusta teoreettisesta näkökulmasta käsin ja sitä voi kentällä tehtävässä työssä suunnata, siksi se oli luontainen valinta tutkimuksen metodiksi (Vilka 2007, 44). Ehdotus tyypiesimerkkien tuottamisesta tiedeartikkelin materiaaliksi syntyi yksilöohjaustapaamisessa. Lähdin tämän jälkeen kartoittamaan sitä, mitkä asiakastilanteet toistuivat ja miten niiden pohjalta voitaisiin demonstroida paperittomuuteen liittyvää problematiikkaa.

Suuri osa Ristin suojassa -diakoniaprojektin asiakastyötä keskittyi sosiaali- ja terveystalouden saatavuuteen, jolloin oli luonnollista, että tämä kysymys liitettiin tyypiesimerkkien joukkoon. Kaikkein merkittävimmän osan asiakkaiden esittämistä kysymyksistä muodostivat kuitenkin oleskelun laillistamiseen liittyvät teemat, jolloin käsiteltiin näitä asioita tyypiesimerkkimateriaalissa kolmen erilaisen lähestymistavan kautta turvapaikkahakemuksena, perheenyhdistämisenä ja työperusteisen oleskeluluvan hakemisena. Turvapaikka-asiaa käsittelevä tyypiesimerkki myös kertoi tämän hetkisestä yhteiskunnallisesta tilanteesta, huomattava osa projektin asiakkaista oli turvapaikanhakijoita. Asiakastilanne luonnollisesti elää jatkuvassa muutostilassa. Turvapaikanhakemiseen liittyy myös erityispiirteitä, jotka puuttuvat muista oleskelulupahakemuksista. Asiakas on hyvin vaikeassa tilanteessa, jos hakemusta koskeva päätös on kielteinen, sillä silloin häntä uhkaa palauttaminen epävarmoihin ja vaarallisiin olosuhteisiin.

Perheenyhdistämistä koskeva tyypiesimerkki ei ehkä täyttänyt kaikilta osin ymmärrystä paperittomuudesta, koska oleskeluluvaton henkilö ei vielä ollut Suomessa. Tyypiesimerkki kuitenkin kuvaa tilannetta, jossa perhettä kokoavan ihmisen avunsaanti on hyvin rajattua ja toisella perheenjäsenellä ei ole oleskelulupaa. Oleskelulupahakemukseen liitettävien asiakirjojen hankkimiseen ja toimittamiseen liittyvät kysymykset ovat monimutkaisia ja apua näiden prosessien käynnistämiseksi on vaikea saada. Lisäksi tyypiesimerkki piirtää tarkkarajaisemmaksi ongelmia, jotka liittyvät asiakkaan oikeuksiin nauttia lain suojaamaa perhe-elämää. Leppäkorpi (2015, 88) myös muistuttaa, että on tärkeää olla käyttämättä varomattomia yleistyksiä paperittomuudesta, koska silloin voidaan tuottaa kategorioita, jotka eivät vastaa ihmisten tosiasiallisia tilanteita. Pidinkin näin ollen tärkeämpänä käsitellä perheenyhdistämisen teemaa rajat ylittävästi, kuin rajata tyypiesimerkkitapauksia, vaikka esimerkiksi niin, että kaikkien henkilöiden tulisi tapahtumahetkellä oleskella Suomessa.

Neljännessä tyypiesimerkissä käsitellään Euroopan unionin maiden välistä tilannetta koskien oleskeluoikeutta, työperusteisen oleskeluluvan hakemista, ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmää sekä maasta poistamiseen liittyviä toimia. Tässä tyypiesimerkissä tarkastelun alle tulevat työntekijän oleskeluluvan

hakemiseen liittyvät kysymykset ja auttamisjärjestelmän asettamat ehdot koskien asiakkuutta. Lisäksi se on esimerkki, jossa tapahtuu lopulta asiakkaiden maasta poistaminen. Tyypiesimerkkejä olisi voinut rakentaa enemmänkin, mutta jo näiden neljän pohjalta pystyin tarkastelemaan useaa paperittomuuteen ja ulkomaalaistaustaisten henkilöiden tilanteisiin liittyvää yksityiskohtaa suomalaisessa kontekstissa. Tyypiesimerkkien lisäksi hyödynsin myös Ristin suojassa -diakoniaprojektin raportteja osallistuvan havainnoinnin päämääriin.

4.2 Prosessin tuloksena tiedeartikkeli

Asiakastyöhön liittyvät erilaiset kysymyksenasettelut nostivat hyvin luonnollisella tavalla pintaan keskeisimpiä kipukohtia paperittomien auttamiseen liittyen. Projektityöntekijänä olin jatkuvasti tekemisissä erilaisten yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden kanssa ja sain lähietäisyydeltä tarkastella niiden kykyä toimia ihmisten kanssa ja ottaa huomioon heidän yksilöllisiä tarpeitaan. Luin ja kirjoitin myös paljon erilaisista paperittomuuteen liittyvistä teemoista. Projektin kolmannen vuoden aikana kävi selväksi, että vallankäytön keinot ja toimijuus olivat aivan keskeisiä käsitteitä tarkasteltaessa paperittoman asiakkaan mahdollisuuksia toimia ja vaikuttaa omaan tilanteeseensa suomalaisessa kontekstissa. Erityisen haavoittuvassa asemassa olevan ihmisryhmän kanssa työskennellessä asiakastyöhön liittyvät eettiset kysymykset myös alleviivautuivat.

Diakonian rooli muodostui tärkeäksi perspektiiviksi auttamistyöhön, sillä se sijoittuu viranomaisjärjestelmien tarjoamien auttamis- ja tukipalveluiden ulkopuolelle. Diakonia on lähtökohtaisesti lähimmäisen palvelemista ja perustuu kristillisiin arvoihin ja ihanteisiin jokaisen ihmisen luovuttamattomasta ihmisarvosta. Paperittomien asiakkaiden auttamiseen linkittyy vahvasti rakenteellisen diakonian merkitys, sillä heidän auttamisellaan ei vielä ole sellaista vakiintunutta paikkaa suomalaisen yhteiskunnan auttamisjärjestelmissä ja lainsäädännössä, joka pystyisi kaikissa konteksteissa takaamaan avunsaannin ja oikeudenmukaisen kohtelun.

Asiakastyöhön perustuen mielestäni juuri nämä kolme näkökulmaa, vallankäyttö, etiikka ja diakoniatyö, olivat keskeisiä, silloin kun paperittomuutta tarkastellaan yhteiskunnallisena ilmiönä. Päätin näin ollen suunnata opinnäytetyöni kysymyksenasetteluita näiden kolmen teeman ympärille hyödyntäen asiakastyön empiriaa. Ammattietiikan ja eettisten lähtökohtien merkitys korostui tutkimuksessa, asiakasryhmän ollessa erityisen riippuvainen saamastaan avusta. Kirjoitin aiheeseen liittyvän tiedeartikkelin, jossa käsittelin kaikkia näitä teemoja ja halusin nostaa esille paperittomuuteen liittyvien kysymysten moninaisuutta.

Tarjosin ”Toivo on ihmisoikeus. Paperittomien auttaminen vallankäyttöön liittyvänä, eettisenä ja diakonisena kysymyksenä” -tiedeartikkeliani Diakonian tutkimuksen seurauksella julkaisemalle *Diakonian tutkimus* -aikakauskirjalle kesäkuussa 2019 ja he olivat kiinnostuneita näkemään käsikirjoituksen. Minua pyydettiin jättämään käsikirjoitus arvioitavaksi ennen joulua 2019, koska tämä sopisi Diakonian tutkimus -aikakauskirjan julkaisuaikatauluihin. Jätin tiedeartikkelini käsikirjoituksen arvioitavaksi 6.12.2019 ja sain 5.2.2020 tiedon, että vertaisarvioinnin tulokset ovat myönteisiä ja korjauksiani odotetaan 15.3.2020 mennessä. Artikkelini julkaistaan kesäkuussa 2020. Diakonian tutkimus -aikakauskirjaa julkaistaan kaksi kertaa vuodessa.

5 YHTEISKUNNAN MARGINAALISSA

Kolmivuotinen asiakastyö teki selväksi sen, että suomalaiselle yhteiskunnalle ja sen palvelujärjestelmille paperittomien asiakkaiden palveleminen on uusi asia, joka elää jatkuvassa muutoksessa viranomaisten ja muiden tahojen kasvattaessaan asiantuntemustaan siitä, minkälaista apua tarvitaan ja minkä lainsäädännön edellyttämää se on. Lainsäädäntö Suomessa muuan muassa palvelujärjestelmien kannalta on hyvin pitkälle laadittu siitä perusolettamuksesta käsin, että kaikilla sen piirissä olevilla on samanlaiset lähtökohdat esimerkiksi sosiaaliturvatunnus. Ihmisten yksilölliset tilanteet kuitenkin vaihtelevat ja tähän haasteeseen palvelujärjestelmät ja viranomaisprosessit tuntuvat pystyvän vastaamaan kankeasti ja kapea-alaisesti. Lakien soveltaminen on monesti suppeaa ja perustuslakiin kirjatun yhdenvertaisuusvaatimuksen ja asiakkaan haavoittuvuuden huomioiminen näennäistä (vrt. Heikkilä ja Mustaniemi-Laakso 2019; L 11.6.1999/731).

Perusoikeuksien toteutuminen ei näin ollen näyttäyty lakeja sovellettaessa keskeisenä tekijänä, vaan usein ulkomaalaisia koskevissa asioissa tunnutaan pyrittävän yhden lain implementoimiseen viranomaisprosessin loppuun saattamiseksi. Perusoikeuksia tulkittaessa ”kysymys on viime kädessä siitä, miten ihmistä ja hänen oikeuksiaan kunnioitetaan, millaisen eettisen arvopohjan mukaan lain tulkintaa toteutetaan” (Pohjola 2010, 69) ja ymmärretäänkö kansalaisuuteen ja asumisperusteisuuteen rakentuviissa palvelujärjestelmissä oikeuksien kuuluvan myös muille ihmisille kuin kansalaisille (Leppäkorpi 2015, 75). Yhdenvertaisuuteen liittyvissä kysymyksissä oikeuden tavoittelemisen jopa oikeusteitse voi olla vaikeaa tai mahdotonta (ks. Pylkkänen 2014). Nämä ilmiöt koskettavat myös muita ihmisryhmiä eivätkä rajoitu ainoastaan paperittomiin. Vaikka esimerkiksi sosiaalialalla asiakkaiden oikeuksista mielellään puhutaan, ”[p]uhe oikeuksista kiinnittyy heikosti asiakkaiden konkreettisiin elämäntilanteisiin” (Pohjola 2010, 67). Mahdollisesti siksi, että suomalainen lainkäyttö ei mitä ilmeisemmin pidä perusoikeuksia keskeisinä päätöksenteon kannalta tai se on tottumaton sovelta- maan lakeja yhdenvertaisuuden ja yksilön oikeudet takaavasta ja yksilölliset ja

inhimilliset tarpeet huomioivasta näkökulmasta. Se miten lainsäädäntöä käytännössä sovelletaan, on poliittinen kysymys. Voidaankin todeta, että paperittomuus ja siihen liittyvien ilmiöiden poliittisuus on ilmeistä ja ei ainoastaan Suomessa vaan myös muualla, paperittomien rooli on toimia ”poliittisen vaikuttamisen työkaluina niin paikallisella kuin kansainvälisellä tasolla” (Kalm-Akubardia 2019, 4).

5.1 Vallankäytön moninaiset muodot

Paperittomuuteen keskittynyt projektityöni erityisdiakoniassa mahdollisti aivan uudenlaisen näköalan suomalaiseen yhteiskuntaan. Miltä yhteiskunta näyttää silloin, kun ihminen ei ole osa sitä ja hänen osaksi tulemistaan pyritään hallinnollisin keinoin rajoittamaan? On selvää, että ihminen tällaisessa tilanteessa on poikkeuksellisen haavoittuvainen ja riippuvainen niiden viranomais- ja muiden verkostojen avusta, jotka hänen käytettävissään mahdollisesti ovat. (Vrt. Leppäkorpi 2015 ja Leppäkorpi 2011.)

Tiedeartikkelia varten koostamiini tyyppiesimerkkeihin vallankäyttö linkittyi selkeästi siten, että se kavensi asiakkaiden hyvän elämän edellytyksiä puuttuen sekä heidän fysiologisten tarpeittensa tyydyttämiseen että heidän kiintymyssuhteisiinsa. Vallankäyttö tuli ilmi esimerkiksi siinä, miten asiakkaille saatavilla olevia palveluita määritettiin oleskeluperusteisesti. Tämän lisäksi palveluiden saatavuuteen saattoi vaikuttaa asiakkaan juridinen status tai lähtömaa. Vallankäyttö näkyi myös selkeästi oleskelulupien hakemisen ja niiden saamisen vaikeuttamisena. Se myös rajasi kiintymyssuhteiden toteutumista ja asiakasta itseään koskevan tiedon saamista. Suomen edustustojen sijoittuminen maantieteellisesti poliittisen vallankäytön ja valtasuhteiden tuloksena puolestaan määrittää sitä, kenellä on mahdollisuus hakea perheen yhdistämistä. Myös suojaan ja ravinnon saantiin puuttuva vastaanottopalveluiden päättäminen kaventaa mahdollisuuksia hyvään elämään, samoin kuin auttamisjärjestelmien poissulkevat menettelyt (esim. ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä ja turvapaikkajärjestelmä). Hyvää elämää rajaavat myös erilaiset valvontakeinot, esimerkiksi silloin kun ihminen ei saa avioitua maistraatissa, vaan hänen asiointinsa johtaa soittoon ulkomaalaisvalvonnasta vastaavalle poliisille. Vallankäytön äärimmäisiä keinoja ovat

ihmisen vapauden rajoittaminen, hänen säilöön ottamisensa ja maasta poistamisensa oleskeluluvan puuttuessa. Vallankäyttöä on myös se, että esimerkiksi tällaisessa maasta poistamiseen pyrkivässä tilanteessa asiakkaalla on rajatut mahdollisuudet oikeusapuun. (Vrt. Leppäkorpi 2015, 92–94.)

Edellä mainitsemani esimerkit nousivat esille koostamistani tyyppiesimerkeistä, mutta ne eivät kuvaa paperittomien asiakkaiden tilanteita tyhjentävällä tavalla, sillä vallankäyttö kohdistuu heihin myös monesta muusta suunnasta heidän toimijuuttaan rajaavasti. Vallankäyttö liittyy kiinteästi myös auttamistyöhön, sillä suhde auttajan ja avunsaajan välillä on alisteinen (Leppäkorpi 2015, 89). Havoittuvassa asemassa olevia autettaessa kaikenlainen avunsaannin rajoittaminen toimii vallankäytön välineenä. Sen vuoksi, että asiakasta auttavan tahon subjektiiviset päätökset ja mahdollisuudet auttaa tai olla auttamatta omaavat merkittävämmät seuraukset asiakkaan elämässä kuin mitä seuraukset olisivat sellaisen ihmisryhmän kohdalla, jonka maassa oleskelemista ei kyseenalaisteta eikä heidän maasta poistamisensa käynnistetä toimia. Ihmiset, jotka elävät tällaisten asioiden pelossa, eivät voi samalla tavalla kuin muut hakeutua avun piiriin. Lisäksi heillä on käytössään usein hyvin vaatimattomat taloudelliset resurssit, jolloin he ovat siis erittäin riippuvaisia niistä sosiaalisista verkostoista, joiden varassa he selviävät. (Ks. Leppäkorpi 2015; Leppäkorpi 2011, 92.)

Artikkelini myös jakaa muiden tutkijoiden näkemykset rajojen piirtämisestä ”meidän” ja ”heidän” välille osaksi hallinnollisia prosesseja ja hallinnollisten prosessien merkittävyyden suurempana kuin maantieteellisten rajojen näiden kategorioiden ylläpitämisessä (Ahonen ja Kallius 2019; Honkasalo, Näre ja Tervonen 2018; Leppäkorpi 2011; Tapaninen 2018). Näin ollen myös yhdenvertaisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen liittyvät kysymykset nousevat esille paperittomien asiakkaiden auttamiseen kytkeytyvissä kysymyksissä. Vallankäyttö asiakastyössä voi näkyä esimerkiksi niin, että auttavat tahot etsivät autettavien joukosta oikeanlaisia asiakkaita, sen sijaan että ne toimisivat asiakaslähtöisesti ja muokkautuisivat asiakkaiden tarpeiden mukaisesti. Näin ollen asiakkaan yksilöllinen tilanne voi jäädä tunnistamatta, siihen ei paneuduta tai asiakkaan avuntarvetta vähätellään. Pahimmillaan tilanne voisi olla sellainen, että ulkokehälle joutuneita

ei yritetäkään saada lähemmäksi keskustaa, vaan reuna-alueilta itsensä löytäviltä suorastaan pyritään estämään tämän kaltainen liike. (Leppäkorpi 2015, 89.)

Leppäkorpi (2011, 174) toteaa, että "[s]uomalainen ulkomaalaispolitiikka, muukalaispassin myöntäminen ja oleskelulupakäytännöt perustuivat pitkään enemmänkin virkamieskäytännön perinteisiin kuin varsinaisesti lainsäädäntöön." Ensimmäinen ulkomaalaislaki Suomeen saatiin vasta vuonna 1984 ja ulkomaalaisia koskevaa hallintoa siirrettiin viranomaisesta toiseen, kunnes se keskitettiin Maahanmuuttovirastoon vuonna 2017 (Leppäkorpi 2011, 174; Tapaninen 2018, 220). Oleskelulupaa hakevat ovat alisteisessa asemassa oleskelulupia myöntävään järjestelmään nähden. Järjestelmä huomioi ja muokkautuu kuitenkin jäykästi siihen, että ihmiselämä on moniulotteinen ilmiö ja perusteet oleskelulle saattavat muuttua. (Leppäkorpi 2011, 67.) "Ihmisyys itsessään ei ole valtiolle status", vaan muualta maahansaapuneelta edellytetään syytä sille, miksi hän on maassa (Leppäkorpi 2011, 94). Lisäksi painotukset tehdyissä päätöksissä ovat alttiita muutoksille. Hakemuksen muotoseikkojen ja maahantuloedellytysten täyttymisen sijaan saatetaan painoarvo päätöksessä siirtää sille, miten todennäköisesti henkilö lähtee Suomesta pois oleskeluoikeuden päätyttyä. (Leppäkorpi 2011, 52.)

5.2 Eettisyys korostuu paperittomia asiakkaita autettaessa

Tutkimukseni kohderyhmänä olivat paperittomat siirtolaiset ja heidän elämäntilanteensa Suomessa, mutta näkisin tutkimustehtäväni painopisteen sijoittuvan ehkä enemmänkin hallinnollisten rajojen vetämiseen ja palvelu- ja muiden järjestelmien inklusiivisuuden ja eksklusiivisuuden tarkasteluun. Pohdin työssäni sitä, kuinka erityisen haavoittuvassa asemassa olevan ihmisryhmän kanssa tehtävässä auttamistyössä eettiset kysymykset asettuvat korostuneesti, ryhmän ollessa keskimääräisesti enemmän riippuvainen kuin monet muut ihmisryhmät saamastaan avusta ja tuesta. Lisäksi paperittoman asiakkaan näkökulmasta yhteiskuntaa tarkasteltaessa tulevat esille hänen hyvin erilaiset lähtökohtansa ja mahdollisuutensa vaikuttaa omaan tilanteeseensa, mitkä kertovat yhteiskunnallisen ja rakenteellisen syrjinnän olemassaolosta (ks. Puuronen 2011, 62). Kuten

Kalm-Akubardia (2019, 6 ja 8) toteaa, paperittoman toimijuus on yleensä rajattua ja ehdollista. Virallisen toimijuuden puuttuessa:

Paperittomien strategiat näyttäytyvät enemmänkin kompromissivaihtoehtoina yhden tai useamman annetun vaihtoehdon väliltä. Vaihtoehdot rakentuvat yhdessä julkista valtaa käyttävässä asemassa olevien, yritysten ja virastojen kesken niissä puitteissa, jotka yhteiskunnan valtarakennelma suo. (Kalm-Akubardia 2019, 6.)

Pääsisältönä tiedeartikkelissani näen avaavan näkökulman tarjoamisen paperittoman tai potentiaalisesti paperittoman asiakkaan kohtaamiin vallankäytön muotoihin, eettisen pohdinnan nostamisen keskiöön paperittomia asiakkaita autettaessa ja sen kuinka eettinen tarkastelu ja vallankäyttö määrittyvät jokaisessa asiakastilanteessa tapauskohtaisesti ja ovat koko ajan vuorovaikutuksessa ja muutossuhteessa kontekstiin. Tämän vuoksi sosiaalisessa ja muussakin auttamistyössä eettisyys voi toteutua vain jatkuvan käytäntöjen tarkastelun ja niiden arvioimisen kautta. (Niemi 2014, 54.)

Paperittomuutta määrittelevät sosiaaliset rakenteet tuntuvat monilta osin rajavan ihmisten mahdollisuuksia ja ajavan heitä marginaaliin. Koska paperiton asiakas on avusta riippuvaisempi kuin moni muu, kysymyksenasettelut avun rajaamiseen liittyen ja asiakkaan haavoittuvuuden kannalta nostavat nopeasti pintaan ammattieettisen aspektin. Jaan Gothönin ja Vähäkankaan (2010,42) näemyksen, kun he toteavat että "[e]ettinen haaste kirkolle ja yhteiskunnalle on jatkuva muistutus siitä, että sosiaaliset rakenteet eivät saa johtaa kenenkään juurettomuuteen tai tuhoutumiseen." Opinnäytetyöni tulokset asettavatkin kysymyksen minkälaista apua paperittomalle asiakkaalle tulisi tarjota, jotta se olisi eettisesti kestävä ja oikeudenmukaista, ratkaisisi jotain asiakkaan kannalta ja jos mahdollista muuttaisi asiakkaan yhteiskunnallisen statuksen parempaan suuntaan. Taustalla näyttäytyvät myös yhteiskunnalliset rakenteelliset ongelmat, jotka liittyvät lainsäädäntöön, lainkäyttöön, syrjintään ja syrjäyttämiseen.

Näen tiedeartikkelini tuovan esille niitä asioita, jotka ovat paperittomien asiakkaiden auttamisen ytimessä eli vallankäyttöön, ts. politiikan toteuttamiseen osana päätöksentekoa, liittyvät ongelmat, eettisen pohdinnan puutteellisuuden

auttamiseen liittyviä päätöksiä tehtäessä sekä diakoniatyön mahdollisuudet ajaa paperittomien asiakkaiden asiaa ja viedä viestiä eteenpäin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Näen tutkimukseni pohjalta diakoniatyön lähtökohdat auttaa paperitonta asiakasta merkittävämpänä kuin viranomaistahojen, koska diakoniatyön liikkumavara on suurempi sen ollessa vähemmän suoraan sidoksissa siihen, miten lakeja (poliittisesti) linjataan sovellettaviksi. Diakoniatyöhön olennaisesti kuuluva toivon ylläpitäminen toivottomissa tilanteissa ja ruohonjuuritasolla tapahtuvan asiakastyön mahdollistama asiantuntijuus ovat paperittomien asiakkaiden kanssa tehtävässä työssä keskeisiä.

5.3 Toivosta ja toivottomuudesta

Diakoniatyöhön liittyy olennaisesti eriarvoisuutta lisäävien yhteiskunnallisten rakenteiden tunnistaminen ja niitä koskevan yhteiskunnallisen viestin eteenpäin vieminen (Melin 2012, 98). Diakoniatyötä tekevän työntekijän tulee tiedostaa oman toimintansa vaikutukset ja olla mukana vaikuttamassa eri toimijoihin yhteiskunnassa. Tällä tavoin toteutuva vaikuttamistyö voi olla toimintaympäristöön suunnattua ja se voi pyrkiä muuttamaan ja parantamaan ihmisryhmien tilannetta yhteiskunnassa. (Helosvuori 2012, 165.) Helosvuoren (2012, 165) mukaan ”[v]ai-
kuttamisessa on kysymys asiantiedon välittämisestä ja toiminnasta muutoksen aikaansaamiseksi” ja se edellyttää työntekijältä aktiivista osallistumista, viestimistä ja ekologista vastuuta.

Helosvuori (2012, 170) perustelee tällaisen rakenteellisen diakonian tarvetta sillä, että jos se jää toteutumatta diakoniatyö ei ole kaikilta osin vastannut sille osoitettuun raamatulliseen tehtävään. Ihmisten elinolosuhteita parantamaan pyrkivän työotteen päämäärä on yksilön näkökulmasta valtautuminen eli voimavarojen kasvattaminen. Rakenteellisella tasolla vaikuttamista tehdään yksilön ulkopuolella ja sitä kohdistetaan yhteiskunnallisiin rakenteisiin, rajoihin ja valtasuhteisiin. (Helosvuori 2012, 170.) Diakoniatyössä voidaan esimerkiksi pyrkiä vaikuttamaan siihen, että ulkomaalaiset asiakkaat saavat mahdollisimman oikeudenmukaisen ja inhimillisen kohtelun Suomessa ollessaan. Diakonia voidaan tällöin nähdä ar-

vovaikuttamisena ja se tukee rasismia ja syrjinnän vastaista työtä yhteiskunnassa. Kirkkojen, yhteisöjen ja järjestöjen verkostot voivat tehdä yhteistyötä näihin asioihin liittyen jopa maantieteellisten rajojen yli. (Puuska 2012, 140.)

Kuusimäki (2000, 41) arvioi, että kristillisen moraalikäsitteen merkittävyys on sen ihmisrakkauden korostamisessa. Tämä moraalikäsite voidaan palauttaa juutalaiseen kulttuuriin, jossa heikommassa asemassa olevien huolehtimisesta säädettiin jopa laissa. Kristillisestä maailmankuvasta nousee myös toivon ylläpitämisen ajatus, silloinkin kun asiakkaitten tilanteet ovat erittäin haastavia. Helin, Hiilamo ja Jokela (2010, 42) toteavat, että diakoniatyössä "[u]sein toivon välittäminen tapahtuu konkreettisesti auttamisena, mutta myös auttamiseen liittyvänä pohtivana keskusteluna." Hengellinen työote näkyy asiakkaan kohtaamisen tavoissa ja hengellisyydestä voidaan keskustella enemmänkin, jos asiakas itse esittää siitä toiveen. Ihmisarvo ja toista kohtaan osoitettu kunnioitus rakentuvat diakoniatyössä sille ajatukselle, että Kristus kirkastuu jokaisessa kohdatussa ihmisessä. (Helin ym. 2010, 42.)

Toivo ja usko ovat tiiviisti mukana diakoniatyössä, joka voidaan ymmärtää kirkon keskeisten opetusten täytäntöön panemisena (Helin ym. 2010, 162). Paperittomalle asiakkaalle pelkästään kohdatuksi tuleminen, mahdollisuus keskustella ja antaa sanallinen muoto koetulle epäoikeudenmukaisuudelle voivat olla toivoa ylläpitäviä kokemuksia (Gothöni ja Vähäkangas 2010, 30). Sillä toivon mahdollisuus sisältyy kärsimyksen ja toivottomuuden nähdäiksi tulemiseen. Se, onko paperittomalla asiakkaalla mahdollisuus toivon kokemukseen ja kohdatuksi tulemiseen, linkittyy kiinteästi hänen käsityksiinsä omasta ihmisarvosta ja arvottomuudesta (Gothöni ja Vähäkangas 2010, 37–38; Laitinen ja Niskala 2014, 11.). Tämän lisäksi "[v]uorovaikutus ja kohtaamisen tai kohtaamattomuuden kysymykset rajaavat tai laajentavat asiakkaan toimijuutta" (Laitinen ja Niskala 2014, 11). Toivo ja sen ylläpitäminen auttavat paperitonta asiakasta suuntaamaan kohti tulevaa (Gothöni ja Vähäkangas 2010, 38).

6 POHDINTA

Tässä luvussa käsittelen kysymyksiä tekemäni tutkimuksen luotettavuudesta ja eettisyydestä sekä opinnäytetyöprosessiin liittyvästä ammatillisesta kasvusta. Lisäksi arvioin tutkimuksen vaikuttavuutta ja pohdin jatkotutkimuksen mahdollisuuksia.

6.1 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys

Olen soveltanut tutkimusta tehdessäni hyvää tieteellistä käytäntöä parhaan taitoni mukaan ja huomionut tutkimani kohderyhmän tarpeen tulla erityisesti suojatuksi laatiessani tyypiesimerkkejä tekemäni asiakastyön pohjalta. Pysin takamaan tutkimukseni eettisyyden asiakasryhmän näkökulmasta siten, että en haastatellut tuottamaani tiedeartikkelia varten ketään enkä kirjannut ylös kenenkään henkilökohtaista tarinaa paperittomuutta koskien. Rakensin tyypiesimerkit perustuen tyypillisiin asiakastyössä esiintyviin tilanteisiin, jolloin ne eivät varsinaisesti henkilöidy kehenkään, mutta ovat silti monille paperittomille asiakkaille yhteisiä kokemuksia. Tällä tavoin pyrin kohti ihmisarvoa kunnioittavaa tutkimusotetta, joka ei vaaranna kenenkään yksityisyyttä (ks. Hirsjärvi 2009a, 25). Paperittomien asiakkaiden kohdalla tutkimuksen eettisyyteen kohdistuva reflektointi on korostunut tämän ihmisryhmän suojattomuuden ja haavoittuvuuden takia (Kalm-Akubardia 2019, 5).

Tutkimukseni perustuu tiedekirjallisuuden ja empirian keskinäiseen vuorovaikutukseen ja olen noudattanut niitä yhteen sovittaessani hyvää tieteellistä käytäntöä (ks. Hirsjärvi 2009a, 23–27). Olen perehtynyt muiden tutkijoiden julkaisuihin aihepiiristä, huomionut ne omassa tutkimuksessani ja käyttänyt työssäni tieteellisen työn edellyttämää viittaustekniikkaa lähdeuskollisesti. Tutkimustani olen toteuttanut tiedeyhteisön toimintatapojen mukaisesti; rehellisesti, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta noudattaen tutkimustyössä, tutkimustulosten tallentamisessa ja esittämisessä samoin kuin tutkimusten ja niiden tuloksia arvioidessani. Tietoa hankkiessani olen käyttänyt tieteellisen tutkimuksen kriteerit täyttäviä ja

eettisesti kestäviä menetelmiä ja tähän tiedonhankintaan perustuvan tutkimukseni tulokset julkaistaan. Olen suunnitellut, raportoinut ja toteuttanut tutkimustehtävääni yksityiskohtaisesti ja tieteellisten vaatimusten edellyttämällä tavalla sekä työelämäyhteistyötaholle Helsingin seurakuntayhtymälle että Diakonia-ammattikorkeakoululle. (Hirsjärvi 2009a, 24.)

Olen tehnyt tutkimusta varten erillisen sopimuksen materiaalien käytöstä saadakseni hyödyntää opinnäytetyöni lähdemateriaaleina Ristin suojassa -diakoniahankkeeseen tuotettuja raportteja ja hankesuunnitelmia. Tutkimuslupa aiheeseen on myös kirjattu diakoniaprojektin alkuperäiseen suunnitelmaan, kun on edellytetty projektin lopputuloksien koostuvan myös opinnäytetöistä. Diakonia-ammattikorkeakoulu on ollut mukana projektin ohjausryhmässä. Aineistoa johon tutkimus Ristin suojassa -diakoniaprojektin osalta nojaa säilyttää Helsingin seurakuntayhtymä (vrt. Hirsjärvi 2009a, 24.)

6.2 Ammatillisen kasvun kysymykset

Minulla on vahva kokemus siitä, että paperittomien asiakkaiden kanssa kolmen vuoden aikana tekemäni asiakastyö on myönteisellä tavalla muuttanut sitä tapaa, jolla tarkastelen maailmaa ammatilaisena ja ihmisenä. Työ on mahdollistanut hyvinkin kriittisen tulokulman auttamiseen ja herättänyt paljon ajatuksia siitä, mihin minkäkin auttamisjärjestelmän ja auttavan tahon motivaatio toimia jollain tietyllä tavalla perustuu. Lisäksi se on avannut ikkunan syrjinnän, syrjäyttämisen ja syrjimättömyyden kysymyksiin niin suomalaisessa kuin globaalissakin kontekstissa.

Paperittomat asiakkaat ovat nostaneet pintaan monia tunteita maailman epäoikeudenmukaisuuden ja eriarvoisuuden piirtyessä konkreettisina esimerkkeinä asiakkaiden tarinoin ja koskettaessa yksilöitä heidän mahdollisuuksiaan rajaa-vasti. Epäoikeudenmukaisuuden todistaminen asiakastyössä on ollut raskasta ja emotionaalisesti ja eettisesti kuormittavaa. Itsereflektion kannalta varmasti vaikeinta on ollut kohdata oma etuoikeutettu asema, joka on vahvasti sidottu poliittisiin valtasuhteisiin sekä maantieteellisiin ja hallinnollisiin rajanvetoihin, jotka ovat minusta riippumattomia asioita. Kohdattaessa haavoittuvassa asemassa

olevia ryhmiä mahdollisuus reflektoida omaa positiota on osa asiakastyössä tapahtuvaa vuorovaikutusta. Asiakkaan tarvitsevuus ja riippuvuus auttajasta edellyttää aina ammattieettistä tarkastelua, mutta on korostunut silloin, jos asiakkaan mahdollisuudet saada apua ja tulla kohdelluksi yhdenvertaisesti ja oikeudenmukaisesti ovat rajoitettuja.

Sosiaalialan ja diakoniatyön kannalta opinnäytetyöprosessi ja sitä edeltänyt työ diakoniaprojektissa ovat tuoneet minut elämään ylläpitävien perusasioden äärelle, työskennellessäni niiden ihmisten kanssa, jotka ovat yhteiskunnan moninkertaisessa marginaalissa. Olenkin monta kertaa palannut pohtimaan Kirkkojen Maailmanneuvoston iskulausetta vuodelta 2012, joka toteaa että ”kirkon missio nousee marginaaleista” (eng. *Mission from the Margins*). Mission from the Margins -iskulause haluaa muistuttaa, että kirkon missio on alusta asti noussut yhteiskunnan marginaaleista aivan erityisellä tavalla. Kristillisyyden ytimessä on ollut niiden luokse meneminen, jotka yhteisö ja yhteiskunta pyrkivät hylkäämään ja sulkemaan ulos ja taistelu heidän rinnallaan sen puolesta, että he saivat oikeutta. ”Toisin sanoen, Jumalan missio ei ole kirkon rakentamista, vaan maailman muuttamista rohkeuden ja toivon tekojen ja emotionaalisen tuen välityksellä” (Study Document: Mission from the Margins 2012.).

6.3 Vaikuttavuus ja jatkotutkimus

Opinnäytetyöni vaikuttavuus rajoittuu luultavasti diakonian tutkimuksesta kiinnostuneeseen tiede- ja opiskelijayleisöön. Näen tiedeartikkelini kuitenkin tärkeänä tuloksena Ristin suojassa -diakoniaprojektin jatkumossa. Siihen on koostettu asiakastyökokemuksen perusteella keskeisimpiä paperittomien auttamiseen liittyviä ongelmallisia kysymyksiä. Artikkelini on myös ajankuvaa ulkomaalaisia koskevasta päätöksenteosta suomalaisessa yhteiskunnassa (vrt. Melin 2012, 55). Jotta yhteiskunnassa syntyisi muutospainetta, on tärkeää, että suuremmalla yleisöllä on mahdollisuus kuulla marginaaliin joutuneiden tilanteista. Silloin kun henkilökohtaiset kontaktit marginaalissa oleviin ovat rajoitettuja, vain esimerkkien ja tarinoiden kautta voidaan viestiä viedä eteenpäin ja näin ollen edesauttaa yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta edistävää rakenteellista

ja poliittista muutosta yhteiskunnassa. Näen tutkimukseni yhteiskunnallisen merkityksen samoin kuin Melin (2012, 55): ”Tutkimuksen tehtävänä on toimia yhteiskunnan peilinä ja karttana, tutkimuksen tulee tehdä näkymätöntä näkyväksi.”

Paperittomuuteen liittyvät teemat ovat hedelmällistä maastoa monenlaiselle tutkimukselle, sillä aihe on herättänyt suurempaa akateemista mielenkiintoa vasta viime vuosien aikana suomalaisessa tutkimuskontekstissa. Yhteiskunnan marginaaleissa olevien kohtelu kertoo paljon suhtautumisesta ihmisen arvoon ja toimii mittarina ja hälytyskellonakin yhteiskunnan eettisten rakenteiden vallitsevasta tilasta. Tämän vuoksi tutkimustiedon tuottaminen näitä ihmisryhmiä koskien on erityisen tärkeää, samoin kuin heidän kokemuksensa esiin nostaminen osaksi yhteiskunnallista keskustelua. Syrjimättömyyteen voidaan pyrkiä vasta silloin kun tunnustetaan ja myönnetään syrjivien ja syrjäyttävien rakenteiden ja käytäntöjen olemassaolo.

LÄHTEET

- Ahonen, T. (2019). *Nykyaikainen kirkkoturvatoiminta Suomessa*. Diss. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Ahonen, T. (2018). Seurakunnat kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden tukena: kirkkoturvatoiminnassa sovellettavat strategiat. *Diakonian tutkimus* 1/2018, 6–27.
- Ahonen, T. ja Kallius A.-S. (2019). Paperittomuuden tuotanto ja hallinta Suomessa vuosina 2015–2017. Teoksessa E. Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 89–116.
- Apua ja tukea diakoniatyöstä* (2020). Viitattu 2.5.2020. <https://www.helsingin-seurakunnat.fi/artikkelit/o4m6kcizf>
- Bodström, E. (2017). Ansioton maahanmuuttaja ja Suomen turvapaikkakäytännöt. *Tiede & edistys* 3, 227–234.
- De Genova, N. P. (2002). Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology* 31, 419–447.
- Diakoniapainotteisten kehittämishankkeiden haku* (2020). Sähköpostitiedonanto Eila Jaakolalta 13.3.2020.
- Diakonia kehittyy yhä enemmän helsinkiläisten tarpeiden mukaisesti* (2019). Viitattu 2.5.2020. <https://www.helsinginseurakunnat.fi/uutiset/helsingindiakoniakehittyyhaenemmanhelsinkiensentarupeidenmukaisesti>
- Di Cesare, D. (2019) [2017]. *Pysyvästi vieraana. Muuttoliikkeen filosofiaa*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry. Suom. T. Kilpeläinen.
- Eskola, J. ja Suoranta, J. (1999) [1998]. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Gothöni, R. ja Vähäkangas, A. (2010). Toivon häivähdyksiä hiv-tartunnan saaneiden ja ylivelkaantuneiden arjesta. *Diakonian tutkimus* 1/2010, 27–45.
- Heberlein, A. (2011) [2010]. *Pieni kirja pahuudesta*. Jyväskylä: Atena kustannus oy. Suom. U. Lempinen.

- Heikkilä, M. & Mustaniemi-Laakso, M. (2019). Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuuden huomioiminen Suomen ulkomaalaisoikeudessa ja käytännöissä. Teoksessa E. Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 65–87.
- Helin, M., Hiilamo, H. Ja Jokela, U. (2010). *Diakoniatyö asiakkaan palveluksessa*. Helsinki: Edita.
- Helosvuori, R. (2012). Vaikuttava diakonia. Teoksessa R. Gothóni, R. Helosvuori, K. Kuusimäki ja K. Puuska (toim.) *Kantakaa toistenne kuormia. Diakoniatyön perusteet ja käytäntö*. Helsinki: Kirjapaja, 165–189.
- Helsingin seurakuntayhtymän hallinto ja organisaatio* (2020). Viitattu 2.5.2020. <https://www.helsinginseurakunnat.fi/artikkelit/tlpyfqh2n>
- Hirsjärvi, S. (2009a) [1997]. 2 Tieteelliselle tutkimustyölle asetetut vaatimukset. Teoksessa S. Hirsjärvi, P. Remes ja P. Sajavaara (toim.) *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 18–27.
- Hirsjärvi, S. (2009b) [1997]. 8 Tutkimustyyppit ja aineistonkeruun perusmenetelmät. Teoksessa S. Hirsjärvi, P. Remes ja P. Sajavaara (toim.) *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 191–220.
- Honkasalo, V., Näre, L. ja Tervonen, M. (2018). Toteutuvatko maahanmuuttajien ihmisoikeudet Suomessa? Teoksessa V. Lähde ja J. Vehkoo (toim.) *Jakautuuko Suomi? Eriarvoisuus tutkijoiden, toimittajien ja taiteilijoiden silmin*. Helsinki: Into Kustannus, 39–48.
- Jokela, U. (2011). *Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa*. Diss. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 34.
- Juujärvi, S., Myyry, L. & Pessa, K. (2011) [2007]. *Eettinen herkkyyys ammatillisessa toiminnassa*. Helsinki: Tammi.
- Kalm-Akubardia, M. (2019). Paperittomana lapsiperheenä Moskovassa. *Idäntutkimus* Vol. 26, Nro 4 (2019), 3–17.
- Katisko, M. (2018). Epävirallinen siirtolaisuus ja hyvinvointivaltion tulevaisuuden kuvat. *Yhteiskuntapolitiikka* 83 (2018) 4, 427–434.
- Kertomus Yhteisestä seurakuntatyöstä Helsingissä* (2018). Viitattu 2.5.2020. https://www.helsinginseurakunnat.fi/material/attachments/6V0qNPvpx/vuosikertomus_2018_ja_henkilosto_nettiin.pdf

- Khosravi, S. (2013) [2011]. *"Laiton" matkaja. Paperittomuus ja rajojen valta*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Kuusimäki, K. (2000). Pyyteettömiä kertomuksia. Eräitä moraalifilosofisia ja aatehistoriallisia huomioita altruismista. Teoksessa M. Malkavaara (toim.) *Ei etsi omaansa. Tutkimuksia altruismista ja yhteisvastuusta*. Helsinki: Kirkkopalvelut, 17–46.
- Könönen, J. (2019). Epävirallisen muuttoliikkeen moninaiset muodot Suomessa: Ulkomaalaisten säilöönotto ikkunana paperittomuuteen. *Sosiologia*: 55 (2018) 4, 366–383.
- L 11.6.1999/731 *Suomen perustuslaki*. Viitattu 2.5.2020. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- L 8.11.1991/1055 v.1993 *Kirkkojärjestys*. Viitattu 2.5.2020. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055>
- Laitinen M. ja Niskala A. (2014) [2013]. Sosiaalityön suhde asiakkuuteen. Teoksessa M. Laitinen & A. Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 9–16.
- Leppäkorpi, M. (2015). Oikeudettomassa asemassa olevat siirtolaiset kolmannen sektorin asiakkaina. Näkökulmia tapausesimerkin kautta. *Kansalaisyhteiskunta* 1 (2015), 74–96.
- Leppäkorpi, M. (2011). *Asiaton oleskelu kielletty. Tutkimusmatkalla paperittomien Suomessa*. Helsinki: Into Kustannus.
- Melin, H. (2012). Muuttuva yhteiskunta haastaa diakonian. Teoksessa R. Gothóni, R. Helosvuori, K. Kuusimäki ja K. Puuska (toim.) *Kantakaa toistenne kuormia. Diakoniatyön perusteet ja käytäntö*. Helsinki: Kirjapaja, 49–79.
- Mikkola, S. (2019). Paperittomuutta voi vähentää vain tietoa ja tukea tarjoamalla. *Janus* vol. 27 (1), 79–87.
- Niemi, P. (2014) [2013]. Hyvä, paha valta. Teoksessa M. Laitinen & A. Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 31–54.
- Pohjola, A. (2010). Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa M. Laitinen ja A. Pohjola (toim.) *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 19–74.

- Puuronen, V. (2011). *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Puuska, K. (2012). Diakoniatyö ryhmissä ja lähiyhteisöissä. Teoksessa R. Gothóni, R. Helosvuori, K. Kuusimäki ja K. Puuska (toim.) *Kantakaa toistenne kuormia. Diakoniatyön perusteet ja käytäntö*. Helsinki: Kirjapaja, 111–150.
- Pylkkänen, A. (2014). Yhdenvertaisuus ja sosiaaliturva – harkinnan muuttuneet rajat. Teoksessa L. Kalliomaa-Puha, T. Kootkas ja M. Rajavaara (toim.) *Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 20–38. Viitattu 2.5.2020. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/45435/Harkittua.pdf?sequence=1> –
- Raunio, K. (2011). Sosiaalityön etiikka näyttöön perustuvana käytännön haasteena. Teoksessa A. Pehkonen ja M. Väänänen-Fomin (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 117–138.
- Ristin suojassa* -hankesuunnitelma (2016).
- Ristin suojassa* -loppurapotti (2020).
- Study Document: Mission from the Margins* (2012). International Review of Mission. World Council of Churches. Viitattu 2.5.2020. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1758-6631.2012.00092.x>
- Tapaninen, A.-M. (2018). Rajalla laboratoriossa: Iän arviointia, iän määrittämistä ja ikämääräyksiä. *Tiede & Edistys* 3/2018, 216–237.
- Vilkka, H. (2007) [2006]. *Tutki ja havainnoi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Yhteisen diakonian tiimit* (2019). Viitattu 2.5.2020. <https://www.helsinginseurakunnat.fi/artikkelit/yhteisendiakoniantiimit>

LIITE 1. Tiedeartikkeli *Diakonian tutkimus* -aikakauskirjaan

➤ Toivo on ihmisoikeus. Paperittomien auttaminen vallankäyttöön liittyvänä, eettisenä ja diakonisena kysymyksenä

Tiivistelmä

Artikkeli analysoi ja koostaa Helsingin seurakuntayhtymän *Ristin suojassa*-diakoniaprojektin työntekijänä vuosina 2017–2020 osallistuvan havainnoinnin avulla tekemiäni huomioita suomalaisen yhteiskunnan järjestelmistä, toimijoista ja toimintatavoista ulkomaalaisia koskevassa päätöksenteossa ja auttamistyössä. Erityisdiakonian yksikköön sijoitettu diakoniaprojekti keskittyi auttamaan Suomessa oleskelevia paperittomia siirtolaisia erityisesti pääkaupunkiseudulla. Osallistuvan havainnoinnin lisäksi avaan paperittomuuteen liittyviä teemoja neljän asiakastyöhön pohjaavan empiirisen tyyppiesimerkin kautta. Käytän teoreettisena tulokulmana tyyppiesimerkeistä koostuvaan materiaaliin valtaistamisen etiikkaa sekä vallankäyttöön kiinteästi liittyvää toimijuuden käsitettä. Tarkastelen tekstissä paperittomien asiakkaiden auttamista vallankäytön näkökulmasta, eettisenä kysymyksenä sekä kirkon perustehtävän diakonian kannalta.

Avainsanat: paperittomuus, vallankäyttö, toimijuus, valtaistamisen etiikka, rakenteellinen diakonia

Johdanto

Paperittomat ovat henkilöitä, jotka oleskelevat maassa ilman viranomaisien myöntämää oleskelulupaa. Paperittomuus ei ilmiönä ole uusi, mutta sen mittasuhteet ovat Suomessa kasvaneet viime vuosina. Tällä hetkellä paperittomien määrän Suomessa arvioidaan liikkuvan noin 3000–10000 henkilön

välillä. Määrään ovat vaikuttaneet ulkomaalaislakiin tehdyt useat muutokset (ks. Aukia, 2017), lain kiristynyt ja poliittisesti linjattu tulkinta sekä vuonna 2015 maahan saapunut tilastollisesti suuri joukko turvapaikanhakijoita. Maahanmuuttovirasto myös päivitti vuonna 2016 turvapaikkaprosesseissa hyödyntämiään maalinjauksiaan, joissa se YK:n pakolaisjärjestön UNHCR:n linjauksista poiketen arvioi, että turvallisuustilanne Irakissa, Afganistanissa ja Somaliassa on parantunut. (Ahonen, 2018:7, 13; Ahonen & Kallius, 2019; Siirto, 2019; Suominen, 2018a; 2018b.)

Paperittomuus liitetään usein turvapaikanhakijoihin, mutta se koskee myös monia muita ihmisryhmiä. Ymmärrän paperittomuuden tässä tekstissä Könösen (2019:369) tavoin: ”Jokainen ulkomaalainen on potentiaalinen paperiton, sillä paperittomuus on eräänlainen valtion ulkomaalaiselle myöntämien oikeudellisten statusten (esim. turvapaikanhakija, opiskelija tai työntekijä) takana oleva lähtöoletus”, koska ”[u]lkomaalaisen maahantuloa ja maassa oleskelua määrittää lähtökohtaisesti karkotettavuus”¹ (Könönen, 2019:369). Näin ollen potentiaalinen paperiton voi olla kuka tahansa ei-kansalainen.

Suuren pakolais- ja siirtolaismäärän saapuminen vuonna 2015 aiheutti Euroopan unionin maille poliittisen kriisin. Syntyi voimakas paine hallita ihmisten tuloa Eurooppaan, vartioida EU:n rajoja, kaventaa mahdollisuuksia saada oleskelulupia sekä palauttaa EU:n alueelle saapuneita ihmisiä lähtömaihin. (Ks. esim. Ahonen & Kallius, 2019; Heikkilä & Mustaniemi-Laakso, 2019:68; Välimäki, 2019:52–55.) Huolimatta vaikeasta tilanteestaan ilman oleskelulupaa jääneet ihmiset usein kuitenkin pyrkivät jäämään Eurooppaan, koska siellä he saavat elää rauhanomaisissa olosuhteissa ja heillä on mahdollisuus yrittää rakentaa vakaampaa tulevaisuutta. Lähtömaissa tilanne on usein toinen.²

Muuttoliikkeeseen liittyvät hallintatoimet ovat nostaneet Suomessa julkiseen keskusteluun ihmisoikeuksiin ja eriarvoisuuteen liittyviä teemoja. Maantieteellisten rajojen rooli onkin pienempi kuin hallinnollisten prosessien, ulkomaalaisiin kohdistuvissa hallinnan pyrkimyksissä. (Honkasalo, Näre & Tervonen, 2018:40–41; Ahonen & Kallius, 2019:89–90; Leppäkorpi, 2011:38–42; Leppäkorpi, 2015:89–90; ks. esim. Wollsten, 2019.) Kuten Honkasalo, Näre ja Tervonen (2018:41) painottavat ”[o]leskelulupiin liittyvät rajanvedot eivät ole neutraaleja, vaan ne perustuvat valtioiden välisiin hierarkioihin”. Näistä tärkein rakentuu Euroopan unionin kansalaisten ja unionin ulkopuolelta tulevien välille, mutta hierarkiat saattavat liittyä myös taloudelliseen asemaan, muuton motiiveihin tai sukupuoleen (Honkasalo, Näre & Ter-

vonen, 2018:41; Leppäkorpi, 2011). Maahan saapunut siirtolainen vaikuttaa-kin haastavan koko idean yhtenäisestä kansakunnasta, maaperästä ja valtiosta edustaessaan mahdollisuutta siihen, että on olemassa toinen eri tavoin järjestäytyneet maailma (Di Cesare, 2019:18–19).

Tämän artikkelin tutkimustehtävä vastaa kysymyksiin, miten paperittomien auttamistyössä tulevat näkyviksi vallankäyttöä, etiikkaa ja diakoniatyötä koskevat teemat. Käsittelen seuraavassa alaluvussa artikkelissa käyttämäni teoreettista ja metodista viitekehystä. Tämän jälkeen siirryn tyyppiesimerkkien tarkastelemiseen ja analysoimiseen omissa alaluvuissaan, jonka jälkeen päätän artikkelin yhteenvetoon.

Teoreettinen ja metodinen viitekehys

Artikkelini analysoi ja koostaa Helsingin seurakuntayhtymän *Ristin suoja-*sa -diakoniaprojektin työntekijänä tekemiäni havaintoja suomalaisen yhteiskunnan järjestelmistä, toimijoista ja toimintatavoista ulkomaalaisia koskevassa päätöksenteossa vuosina 2017–2020 sekä pohjaa tieteelliseen vallankäyttöä, auttamista, etiikkaa ja diakoniatyötä käsittelevään kirjallisuuteen. Erityisdiakonian yksikköön sijoitettu diakoniaprojekti keskittyi auttamaan Suomessa oleskelevia paperittomia siirtolaisia erityisesti pääkaupunkiseudulla. Olen koonnut materiaalin osallistuvan havainnoinnin (Eskola & Suoranta, 1999:99–104; Hirsjärvi, 2009:212–217; Vilka, 2007:44–45) keinoin ja halunnut tekemilläni asiakastyötä koskevilla aihevalinnoilla demonstroida paperittoman tai potentiaalisesti paperittoman asiakkaan kohtaamia tilanteita suomalaisessa yhteiskunnallisessa viitekehyksessä.

Materiaalina hyödynnän myös *Ristin suoja-*sa -hankkeessa tuotettuja raportteja sekä neljää tyyppiesimerkkiä, asiakastapausta, jotka perustuvat paperittomien siirtolaisten kanssa tekemäni konkreettiseen auttamistyöhön. Tyyppiesimerkit ovat koostettuja useammasta yksittäistapauksesta, eivätkä näin ollen kerro kenenkään henkilökohtaista tarinaa. Tämä on tutkimuseteettisesti tietoinen valinta, jolla pyrin suojaamaan tutkimuksen kohteena olevaa haavoittuvaa ryhmää. Tyyppiesimerkit havainnollistavat tilanteita, joissa on kysymys (1) sosiaali- ja terveyspalveluiden saatavuudesta, (2) turvapaikka-asiasta, (3) perheenyhdistämisestä, (4) säilöön ottamisesta ja ihmiskauppan uhrien auttamisjärjestelmästä. Olen valinnut tyyppiesimerkit yleisimpien asiakastapausten pohjalta, joiden keskiössä olivat oleskelun laillistamiseen

liittyvät teemat, turvapaikkaprosessit, palveluiden saatavuuteen, asiakkaan säilöön ottamiseen ja maasta poistamiseen liittyvät kysymykset sekä ihmis-kaupan auttamisjärjestelmä. Nämä teemat valikoituivat tyypiesimerkeiksi siksi, että ne nostavat esiin moniulotteisesti ulkomaalaistaustaisten kohtaamia tilanteita Suomessa ja niiden pohjalta on mahdollista demonstroida laajemmin paperittomuuteen liittyvää problematiikkaa.

Käyttäessäni osallistuvaa havainnointia kvalitatiivisen tutkimuksen metodina, olen tutkijana osallistunut tutkittavien maailmaan, mikä nostaa tutkimusetiikan ja tutkimuksen seuraukset pohdinnan keskiöön (Eskola & Suoranta, 1999:102; Hirsjärvi, 2009:214, 216; Vilkkä, 2007:44). Osallistuva havainnointi tutkimusmetodina edellyttää yleensä pidempää tarkkailuajanjaksoa ja mahdollisuutta kirjoittaa ylös tapahtuneita asioita. Nämä mahdollistuivat *Ristin suojassa* -diakoniaprojektin kolmivuotisen keston ja projektityötä koskevan raportoinnin keinoin. Osallistuva havainnointi tekee mahdolliseksi suoran tiedonsaannin tutkittavasta tutkimuskontekstista, mutta sen heikkous on, että havainnoijan persoona tai toiminta voivat vaikuttaa havainnointitilanteeseen ja näin ollen tutkimuksen objektiivisuuteen ja laatuun. Havainnointia toteutettaessa olisi tärkeää, että havainnot ja tutkijan tulkinnat havainnoista pysyvät erillään toisistaan. (Hirsjärvi 2009:212–214, 217.) Eskola ja Suoranta (1999:103) toteavat havainnoinnin kuitenkin olevan lopulta ”hyvin subjektiivista ja inhimillistä toimintaa”. Havainnoija on vuorovaikutuksessa havainnoitavaan ja havainnointi tapahtuu valikoivasti, jolloin se ei välttämättä kata kaikkia olennaisia asioita. Nämä seikat tiedostaen olen tarkastellut empiiristä aineistoa tieteellisen kirjallisuuden tarjoamasta viitekehystä.

Teoreettisena lähtökohtana tyypiesimerkeistä koostuvan materiaalin analysoinnille toimivat eettinen pohdinta valtaistamisen etiikan näkökulmasta sekä vallankäyttöön nivoutuva kysymys asiakkaan toimijuudesta. Valtaistamisen etiikan mukaan yhteiskunnassa tulisi tunnustaa ihmisten erilaisuus ja edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta, koska resurssit ja valta ovat lähtökohtaisesti epätasaisesti jakautuneita, mikä vaikuttaa ihmisten mahdollisuuksiin saada inhimilliset tarpeensa tyydytettyä. (Juujärvi, Myyry & Pessa, 2007:193). Valtaistamisen etiikan näkökulmasta ammattilaisten toiminta on aina puolen valintaa ja voi vahvistaa sortoa ja syrjintää tuottavia rakenteita tai edesauttaa niiden purkamista. Näkökulma myös korostaa, että sosiaalisten oikeuksien toteutuminen on muiden ihmisoikeuksien toteutumisen ehto. (Juujärvi, Myyry & Pessa, 2007:197–198.)

Siirtolaisuuteen ilmiönä liittyy vahvasti vallankäyttö ja paikasta toiseen siirtyvien ihmisten hallinta (Katisko, 2018:427). Myös auttamistyössä auttajan ja autettavan välisissä kohtaamisissa valtaan liittyvät kysymykset ovat aina mukana (Katisko, 2018:432; Leppäkorpi, 2015:89; Pohjola, 2010:55). Vallankäyttö määrittää asiakkaan ja työntekijän välisten kohtaamisten tasa-vertaisuutta ja vallankäytön implementoiminen näyttää ihmisiä poissulkevien ja jakavien rakenteiden välittämänä (Jokela, 2011:120; vrt. Leppäkorpi, 2015:92–94). Suomalainen järjestelmäkeskeinen käytäntö näkee asiakkaat usein yleistävässä viitekehyksessä asiakaslähtöisyyden sijaan ja on riski, että asiakas yksilönä silloin katoaa keskimääräisyyteen (Pohjola, 2010:19, 29, 37; Raunio, 2011:128–129). Tällöin ”[a]siakaslähtöisyyden sijasta instituution läpi nähty asiakkuus korostaa valtasuhteita” (Leppäkorpi, 2015:94). Olisi tärkeää, että asiakas omassa tilanteessaan voisi passiivisen toiminnan kohteena olevan roolin sijaan olla aktiivinen ja toimia subjektina ja itseään koskevien asioiden asiantuntijana. Toisin sanoen tämä tarkoittaa, että asiakkaan toimijuus mahdollistetaan ja sille annetaan rooli asiakasprosessissa niin, että työntekijä ja asiakas tekevät yhteistä työtä asioiden edistämiseksi. (Pohjola, 2010:57–59.) Paperittoman asiakkaan toimijuus on suomalaisessa yhteiskunnassa valtarakenteiden rajaamaa ja ehdollista ja hänen liikkumistilaansa määrittävät muun muassa julkista valtaa käyttävät instituutiot. Se että ihmisen toimijuutta rajataan, ohjaa häntä etsimään vaihtoehtoja selviytymisen mahdollistamiseksi. (Kalm-Akubardia, 2019:6, 8, 13.)

Palveluiden piiriin pääseminen

Tyypiesimerkki 1: Asiakas on kolmannen maan kansalainen ja hänen turistiviisuminsa on mennyt umpeen. Henkilö saa täydentävää ja ehkäisevää toimeentulotukea maksusitoumusten, pienen käteissumman ja paikallisliikenteen bussilipun muodossa kaupungin sosiaalitoimesta. Selviää, että hän asuu toisessa kaupungissa. Tukea ensimmäisenä myöntänyt kaupunki sanoo asiakkaalle, että sitä on tästä eteenpäin haettava siitä kaupungista, missä hän tosiasiallisesti oleskelee, vaikka virallista osoitetta ei ole. Asiakkaalla on tarvetta päästä terveystaloihin, ensimmäinen kaupunki olisi tarjonnut välttämättömät terveystalot, toinen taas ei. Asiakas jää julkisten terveystaloiden ulkopuolelle, mutta voi edelleen asioida vapaaehtoisvoimin toimivalla lääkäriasemalla Global Clinicillä. Toisessa kau-

pungissa asiakas ei saa osaa toimeentulotuesta käteisenä, vaan ainoastaan maksusitoumuksia.

Esimerkki kuvaa virallisen sosiaaliturvajärjestelmän ulkopuolella olevan henkilön mahdollisuuksia saada apua ja sitä, kuinka virallisen osoitteen puuttumisesta huolimatta hänen oleskelupaikkansa, ja joissakin tapauksissa aiemmat vastaanottopalvelut, määrittävät avunsaannin mahdollisuuksia ja työntekijän pyrkimyksiä ohjata asiakasta palveluiden piiriin. Oleskelukunnastaan riippuen asiakas saa vaihtelevasti sosiaali- ja terveystalvveluita, mutta ei voi juuri vaikuttaa niihin. Toimijuuden kannalta on merkittävää, miten ja mitä tukea annetaan, esimerkiksi pieni määrä käteistä tukee asiakkaan toimijuuden toteutumista, samoin pääsy terveystalvveluiden piiriin. Tyypiesimerkki valaisee hyvin alisteista suhdetta kahden toimijan välillä, joista toinen on autettava. Auttaja on aina vahvemmillä kuin autettava. (Johansson, 2013:240.) Auttaja päättää autettavan kohtalosta, eikä auttamisen kohteella juuri ole siihen sanomista. Paperittomien autettavien rooli muodostuukin esimerkiksi vastaanottajan rooliksi, jolloin autettava ymmärretään osana ”paljasta biologista elämää ilman historiaa, ilman omaa toimijuutta ja ilman politiikkaa” (Johansson, 2013:241). Paperiton asiakas on esimerkissä kahden kunnan välisen vallankäytön ja taloudellisten intressien keskiössä. Asiakkaan tilanteen muuttamiseksi, oleskelun laillistamiseksi ja hänen integroimiseksi osaksi yhteiskuntaa olisi pohdittava myös sitä, miten asiakas voisi säästää oleskelun hakemiseen liittyvät maksut, jotka ovat yhteensä noin 500 euroa. (Vrt. Ahonen & Kallius, 2019:95.)

Ihmisoikeudet ja perusoikeudet koskevat kaikkia Suomessa oleskelevia ihmisiä riippumatta heidän statuksestaan. Tämä tarkoittaa paperittomien asiakkaiden kannalta esimerkiksi heidän oikeuttaan ainakin kiireelliseen terveydenhuoltoon, lasten oikeutta osallistua perusopetukseen, hätämajoituksen järjestämisestä sekä oikeutta leikattuun toimeentulotukeen (puolet perusosasta), jolla pyritään takaamaan perustuslaissa (L 11.6.1999/731, § 19) mainittu ihmisarvoinen elämä (Honkasalo, Näre & Tervonen, 2018:41). Kunnat saavat itse päättää antamistaan palveluista ja siitä, miten niitä pyritään paperittomalle asiakkaalle takaamaan. Joskus paikkakunnalla ei katsota olevan palveluntarvetta ja siksi palveluita ei järjestetä. Palveluita voi myös joutua vaatimaan ja riippuen kunnasta voi olla vaara, että asiointi sosiaali- ja terveystoimessa johtaa soittoon ulkomaalaisvalvonnasta vastaavalle poliisille.

Vaikka suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän tarjoamia etuuksia on pyritty kehittämään perheenjäsenyydestä ja kansalaisuudesta riippumattomiksi jo 1940-luvulta alkaen, sosiaalisten riskien, jollaisiksi paperittomatkin usein ymmärretään, hallintamekanismi on ollut pääosin asumisperusteinen (Pylkkänen, 2014:20; vrt. Caritas, 2019:9; Leppäkorpi, 2015:75). Tämä asettaa omat haasteensa, mikäli autettavana on paperiton asiakas, jolla ei ole vaki-naista osoitetta (Caritas 2019:10). Pylkkänen (2014:20) toteaa, että vaikka etuusjärjestelmät näennäisesti tarjoavat yhdenvertaista ja kaikille samanlaista apua, niiden sisällä on kuitenkin tosiasiallisesti vedetty rajoja sille, kenen sosiaalisiä riskejä lähdetään korvaamaan ja miten. Sosiaalisten riskien jako julkisen ja yksityisen sektorin välillä on pohjannut taloustilanteeseen ja poliittisiin motivaatioihin. (Pylkkänen, 2014:20.) Nykyään oikeus apuun on enenevässä määrin EU-oikeuden ja kansainvälisen oikeuden määrittämää. Pylkkänen (2014:31) kuitenkin arvioi, ettei määrittämistä vielä tässä vaiheessa ole kattavasti toteutettu ja rakenteellisiin muutoksiin on vaikea päästä edes oikeus-teitse.

Pyrkiessään sosiaali- ja terveyspalveluiden piiriin paperittomat asiakkaat ovat eriarvoisia myös keskenään. Kaikilla ei esimerkiksi ole yksilöllisestä tilanteestaan riippuen oikeutta saada sosiaalitoimen myöntämää toimeentulotukea ja terveyspalveluihin pääsyä rajataan. Julkisen sektorin terveyspalveluiden ulkopuolelle jäävät henkilöt voivat kääntyä vapaaehtoisvoimin ylläpidetyn Global Clinicin puoleen. Sen palveluita on tarjolla viidellä paikkakunnalla (Global Clinic, 2019). Vaikeaksi tilanteen tekee preventiivisen terveydenhuollon puuttuminen. Potilaan asiaa lähdetään hoitamaan julkisella puolella vasta tilanteen kriisiytyttyä, jolloin hoidon toteuttaminen on potilaalle vaikeampaa ja suuritöisempää, toipuminen kestää pidempään ja tuottaa yhteiskunnalle enemmän kuluja. Lisäksi hoidon puuttuminen lisää inhimillistä kärsimystä ja sen seuraukset voivat olla kohtalokkaita. Paperiton asiakas voi hakea apua myös kolmannen sektorin toimijoilta, kirkoilta ja uskonnollisilta yhteisöiltä. He voivat hyödyntää esimerkiksi erilaisia vähävaraisille suunnattuja ruokailuja, ruoka- ja vaatelahjoituksia. Kaupungin järjestämä kriisimajoitus on mahdollista esimerkiksi sellaisissa tilanteissa, joissa lapsen etu tai asiakkaan terveys sitä vaatii.

Auttamistyössä työntekijän olisi riippuvuussuhteesta huolimatta vahvistettava asiakkaan autonomiaa (Turtiainen, 2011:147). Puuttumalla paperittoman asiakkaan tilanteeseen auttaja pyrkii muuttamaan ja parantamaan sitä.

Toimenpiteet saattavat kuitenkin olla sellaisia, että asiakas muuttuu niiden objektiksi ja hänen itsemääräämisoikeutensa kapenee. (Raunio, 2011:125.) Vaikka laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista toteaa (L 22.9.2000/812, § 5, § 8) asiakkaalla olevan mahdollisuuksia vaikuttaa itseään koskeviin palveluihin ja siihen, kuinka ne vastaavat hänen yksilöllisiin tarpeisiinsa, niiden toteutuminen on haasteellista paperittoman asiakkaan kohdalla, kuten tyyppiesimerkistä ilmenee. Kaikki sosiaaliset järjestelmät ja yhteiskunnat rakentuvat vallankäytölle. Tämä tarkoittaa erilaisten toimintojen mahdollistamista sekä niiden rajoittamista. (Niemi, 2014:52; ks. myös Honkasalo, Näre & Tervonen, 2018:41.) Valta voi olla luonteeltaan taloudellista, poliittista tai sosiaalista ja sitä voidaan määrittää sen perusteella, kuinka suuret mahdollisuudet ihmisellä on vaikuttaa muihin ihmisiin (Juujärvi, Myyry & Pessa, 2007:193). Paperittoman asiakkaan tapauksessa sosiaali- ja terveyspalveluiden saatavuuteen liittyy selkeästi kysymys siitä, kuka palvelun maksaa ja toimiiko kattavampi ja helpommin saatavilla oleva palvelutaso sen kysynnän lisääjänä (ks. Mikkola, 2019:86). Nämä tekijät samalla kaventavat asiakkaan toimijuutta ja mahdollisuuksia vaikuttaa itseään koskevaan päätöksentekoon (vrt. Puuronen, 2011:62).

Niemen mukaan valtaa käytetään pahaan tarkoitukseen silloin, kun sillä pyritään kaventamaan hyvän elämän edellytyksiä. Hyvä vallankäyttö taas pyrkii hyvän elämän laajempaan toteutumiseen. (Niemi, 2014:52.) Heberlein (2010:9) kuvaa pahuutta tekoina, ”jotka kyseenalaistavat ihmisen arvon, tuhoavat elämää ja heikentävät mahdollisuuksia kelpvolliseen elämään”. Hyvän elämän fysiologisina edellytyksinä Niemi mainitsee erityisesti ravinnon, vaatetuksen ja suojan. Hän tuomitsee näiden kaventamiseen pyrkivän vallankäytön, koska se välillisesti koskettaa kaikkia ihmisiä. Jos asiakkaan ja auttajan kohtaamisen seurauksena asiakkaan mahdollisuudet pyrkiä kohti hyvää elämää pienenevät ilman kestäviä perusteita, asiakastyössä tapahtunut vallankäyttö tulisi tuomita. (Niemi, 2014:51, 53.) Asiakkaan kannalta vaikuttavin toimenpide, ei välttämättä ole hallinnollisesta näkökulmasta edullisin. Kuitenkin se saattaa olla hallinnolliselle järjestelmälle paras juuri vaikuttavuutensa takia. (Raunio, 2011:124.) Painopisteen asettaminen vaikuttavuudelle on myös eettisesti kestävä valinta, sillä se tukee asiakkaan toimijuutta, edistää hyvän elämän edellytyksiä ja purkaa häntä sortavia rakenteita.

Kun asiakaslähtöisyys yhdistetään yhteiskunnallisten tehtävien toteuttamiseen, kuten julkisissa palveluissa ja valtioiden instituutioissa on tapana,

ne usein ilmentyvät yhteiskunnallisen hallinnan harjoittamisena kaventaen asiakkaan mahdollisuuksia itsemääräämiseen (Raunio, 2011:125). Viranomaisten suhtautuminen palveluiden suunnitteluun asiakaslähtöisesti ilmentää osaltaan heidän pelkoaan vallasta luopumisesta ja asiakkaiden tasa-arvoisen kohtelun vaarantumisesta. Huolimatta siitä, että viranomaiset ovat olleet kiinnostuneita uudistamaan esimerkiksi sosiaalipalveluita, he kuitenkin pyrkivät määrittelemään palveluiden käyttäjien näkökulman ja tarpeet, sen sijaan että niiden käyttäjä määrittäisi ne itse. (Laitinen & Niskala, 2014:12–13; vrt. Raunio, 2011:123.) Eettisesti kestävä menettely päätöksenteossa edellyttäisi niin paperittomien kuin muidenkin asiakkaiden merkittävämpää osallistamista palveluiden suunnitteluun ja heidän yksilöllisten tarpeittensa huolellisempaa tunnistamista.

Vallankäyttö ja auttaminen

Tyypiesimerkki 2: Henkilö on kolmannen maan kansalainen, joka on hakenut kansainvälistä suojelua Suomesta. Henkilöstä on annettu pidätysmääräys omassa maassaan, koska hän on jättänyt virkatehtävänsä. Pidätysmääräys merkitsee, että hänet palautettaessa otetaan välittömästi kiinni rajalla. Se myös tarkoittaa, ettei hän missään olosuhteissa voi turvautua oman maansa viranomaisten suojeluun. Henkilöllä ei ole passia. Henkilö on hakenut turvapaikkaa jo kaksi kertaa ja hänet on kirjattu ulos vastaanottokeskuksen palveluista. Hän on valittanut Maahanmuuttoviraston päätöksestä hallinto-oikeuteen ja hakenut sen jälkeen valituslupaa korkeimmasta hallinto-oikeudesta. Hän ei vielä ole saanut tiedoksi korkeimman hallinto-oikeuden päätöstä turvapaikka-asiassaan. On erittäin todennäköistä, että korkein hallinto-oikeus ei tutki valituslupahakemusta, koska hallinto-oikeus on tehnyt asiassa nopeutetun käsittelyn, siksi että Maahanmuuttovirasto ei ole tutkinut toista hakemusta. Maahanmuuttovirasto on lopettanut muukalaispassien myöntämisen kaikille muille paitsi niille, jotka saavat Suomesta kansainvälistä suojelua ja joilla ei ole oman maansa matkustusasiakirjaa. Passittomuudesta seuraa, että henkilö ei voi hakea työhön tai opiskeluun perustuvaa oleskelulupaa tai avioitua Suomessa, koska ne edellyttävät matkustusasiakirjaa. Ainoa vaihtoehto yrittää laillistaa oleskelu Suomessa on hakea uudestaan turvapaikkaa. Henkilö voi myös yrittää siirtyä muuhun EU-maahan tai jäädä Suomeen paperittomana.

Esimerkki ilmentää useita marginalisoivia elementtejä oleskelulupia myöntävässä järjestelmässä. Asiakkaan kaikki vaihtoehdot ovat lähtökohtaisesti epävarmoja. Turvapaikkapolitiikan kiristyneet menettelytavat, tiukentunut lainsäädäntö ja -käyttö sekä muutokset turvallisiksi luokiteltujen maiden listauksissa asettavat asiakkaan vaikeitten valintojen eteen: vaarana on maasta poistaminen ja vaaralliseen lähtömaahan palauttaminen. Ahonen ja Kallius (2019:99) toteavatkin, että karkotettavuuden valvonta on paperittomuuteen kytkeytyvän hallinnan erityispiirre.

Paperittomuuteen liittyvä keskustelu keskittyy usein oikeuksien toteutumisen pohdintaan ja ongelmiin, joita Suomessa kohdataan oltaessa tekemisissä ihmisryhmän kanssa, joka ei sovikaan yhteiskunnallisen järjestelmän perinteeseen muottiin. Harvemmin keskustellaan siitä, miten tämä kaikki nivoutuu vallankäyttöön. On aina olennaista, kenellä on poliittinen valta ja valta päättää säännöistä, joilla asioita hoidetaan. Lisäksi auttamisen kannalta on pohdittava auttamisen suhdetta tähän valtaan. (Johansson, 2013:237.) Jotta maahan muualta tulleita voidaan hallita ja asettaa taloudellisesti ja sosiaalisesti alemmaksi asemaan, tarvitaan näitä oikeuttavia asenteita, ideoita ja ideologioita, jotka kätkevät ja oikeuttavat enemmistön valta-aseman. Esimerkiksi rasismi on sidoksissa vallankäyttöön ja poliitikkojen käyttämä retoriikka vahvistaa ulkomaalaisvastaisia asenteita sekä tekee ne helpommin oikeutetuiksi yhteiskunnassa. (Puuronen, 2011:208–209.)

Turvapaikkajärjestelmän tarkoitus on tunnistaa haavoittuvassa asemassa oleva henkilö ja auttaa häntä. Järjestelmän tapa käyttää valtaa voi kuitenkin olla auttamisen ja ihmisoikeuksien toteutumisen este, erityisesti silloin kun se ei onnistu tunnistamaan yksilön haavoittuvuutta. (Ks. Heikkilä & Mustaniemi-Laakso, 2019.) Tämä voi Heikkilän ja Mustaniemi-Laakson (2019:72) mukaan ”johtua sekä tietämyksen tai ymmärryksen puutteesta että myös poliittisista valinnoista”. Ihmisoikeuksia voidaan siis hyödyntää vallan tarkoituksiin. Toisin sanoen, auttaminen ja ihmisoikeuksien puolesta taisteleminen ei ole politiikasta erillinen tavoite, vaan osa politiikkaa. (Johansson, 2013:237, 251–252.) Tyypiesimerkistä ilmenee, että oleskelulupia myöntävä järjestelmä on ajanut asiakkaan nurkkaan monella tavalla. Tämän lisäksi hänet on suljettu ulos elämää ylläpitävien palveluiden piiristä, vaikka turvapaikka-asian käsittely on kesken. Monilla asiakkailla ei tällaisessa tilanteessa ole lakimiehen riittävää tukea, eikä ymmärrystä siitä, miten he ehkä voisivat yrittää vaikuttaa tilanteeseensa (vrt. Mikkola, 2019:83). Puhuttaessa palauttamisesta lähtömaahan asia-

kas on myös kahden valtion välisen vallankäytön leikkauspisteessä. Vallankäyttö kohdistuisi asiakkaaseen silloinkin, jos hänellä olisi matkustusasiakirja ja hän yrittäisi avioitua maistraatissa hakeakseen sitten oleskelulupaa perhesiteen perusteella. Tällöin paikalle voidaan soittaa ulkomaalaisvalvonnasta vastaava poliisi aiempiin oleskelulupaa koskeviin päätöksiin perustuen.

Toista ihmistä autettaessa herää eettinen kysymys ihmiselämän arvokkuudesta ja elämän suojelemisesta. Auttajan yksilöllinen arvostelukyky on tässä keskeisessä asemassa. Vaikka eettistä näkökulmaa pidetään suomalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa tärkeänä, sen todellinen vaikutus voi jäädä vaatimattomaksi. (Niemi, 2014:39–40, 42.) Arvostelukyky taas on ominaisuus, joka ei synny tyhjästä. Toimiakseen eettisesti yksilön tulee olla kykenevä tunnistamaan asioiden eettinen ulottuvuus ja pyrkiä kohti eettisesti kestäviä ratkaisuja. (Niemi, 2014:42.) Tässä voi toimia apuna ammattietiikka. Se on yhdistelmä yhteiskunnallista vastuunottoa ja omakohtaista vastuuta ja on hyvin vaikea määritellä tarkasti, mistä toinen alkaa ja mihin toinen loppuu. Moraalinen valinta jää työntekijän tai virkamiehen vastuulle, kun hän valitsee noudattaako hän eettisiä vai muita sääntöjä. Jos tavoitteena on ammattieettisesti korkeatasoinen tulos, on auttamisprosessin kuluessa jatkuvasti kysyttävä, onko toimittu moraalisesti oikein. (Särkelä, 2001:125.)

Paperittoman asiakkaan mahdollisuus vaikuttaa omiin asioihinsa ja päästä haluamaansa päämäärään riippuvat asiakkaasta itsestään, muista toimijoista ja kontekstista (Hokkanen, 2014:60). Laitinen ja Niskala (2014:11) tiivistävät: ”Vuorovaikutus ja kohtaamisen tai kohtaamattomuuden kysymykset rajaavat tai laajentavat asiakkaan toimijuutta. Samalla niissä määrittyy asiakkuus sekä ihmisen käsitys itsensä ja elämänsä arvosta.” Toimijuus liittyy siis tiiviisti kysymyksiin vallasta, koska vallan määrä ja sen tuotettavuus kiinnittyvät tilanteisiin ja toimijoihin (Hokkanen, 2014:62–63). Hokkasen (2014:63) mukaan ”[t]oimijat todentavat, uusintavat ja purkavat rakenteita.” Se kuinka rakenteet määrittyvät, vaihtelee kuitenkin toimijoittain. Auttamistyön käytäntöjen kannalta on keskeistä tunnistaa kohdat, joissa rakenteet ja kontekstit estävät asiakkaan toimijuutta sekä tilanteet, joissa asiakas voi kokea, että hänellä on vaikutusvaltaa itseään koskevissa asioissa. (Hokkanen, 2014:67.) Seikka on olennainen myös valtaistamisen etiikan näkökulmasta. On selvää, ettei tyyppiesimerkin asiakkaalla juuri ole vaikutusvaltaa omassa tilanteessaan ja hänen mahdollisuutensa omien perusoikeuksiensa toteutumisen ajamiseen ja elämäntilanteensa muuttamiseen ovat niukat. Nämä seikat kasvattavat hänen

riippuvuuttaan mahdollisesta auttajasta ja siitä kohdataanko hänet auttamis-tilanteessa siten, että hänen toimijuutensa voi kasvaa.

Ajatus ihmisoikeuksien kunnioittamisesta perustuu näkemykseen, että kaikki ihmiset ovat yhtä arvokkaita ja että kaikilla on loukkaamattomia ja elämää ylläpitäviä oikeuksia (Juujärvi, Myyry & Pessa, 2007:189). Ihmisten yhdenvertaisuus lain edessä on oikeusvaltion ja sen hallinnon läpäisevä prinssiippi. Suomessa yhdenvertaisuus on muodollisesti ollut osa oikeusjärjestelmän toiminnan peruseriaatteita vuodesta 1919. Käytännössä periaatetta on sovellettu kapea-alaisesti ja se on edellyttänyt samanlaisten tapausten yhtäläistä käsittelyä ja mielivallan kieltoa. Pylkkänen (2014:20–21) toteaa, että:

yksilöillä ei ollut subjektiivisia oikeuksia eikä hallintoa rakennettu yksilöiden oikeuksien näkökulmasta, vaan ihmiset olivat enemmänkin hallintoalamaisia kuin oikeuksien haltijoita. Viranomaisten harkintavalta oli laaja. Yhtä vähän tai tuskin lainkaan ajateltiin, että oikeuden tehtävänä olisi aktiivisesti tunnistaa ja tunnustaa yhteiskunnan marginaalisia ryhmiä ja estää syrjintää.

Syrjäytymisen estäminen katsottiin aiemmin sosiaalipolitiikan tehtäväksi, mutta se ei siis tarkoittanut syrjinnän poistamista. Eurooppalainen oikeudellinen vaikutus ja perus- ja ihmisoikeuksia alleviivaava konstitutionismi ovat kasvattaneet Suomessa vaikutustaan 1990-luvulta alkaen ja tänä päivänä kansainväliset normit edellyttävät yhdenvertaisuuden toteutumista syrjimättömytenä. (Pylkkänen, 2014:21.) Tämän odotuksen sisältää kansainvälisten sopimusten lisäksi myös Suomen perustuslaki (Arajärvi & Sakslin, 2007:48; L 11.6.1999/731). Ajatus ihmisistä hallintoalamaisina näyttäisi kuitenkin elävän vielä voimakkaana paperittoman ja ulkomaalaisen viranomaisasioinnissa. Heidän vähäiset mahdollisuutensa vaikuttaa itseään koskevaan päätöksentekoon sekä ihmis- ja perusoikeuksiensa toteutumiseen kertovat rakenteellisen rasmin olemassaolosta hallintojärjestelmissä (ks. Puuronen, 2011:62).

Toivo on ihmisoikeus: Paperittomuus diakonisena kysymyksenä

Tyypiesimerkki 3: Henkilö on kolmannen maan kansalainen ja hänellä on oleskelulupa Suomessa. Hän haluaa hakea perheenyhdistämistä koti-

maahan jääneelle lapselleen. Hakemus liitteineen tulee laatia suomeksi, ruotsiksi tai englanniksi. Henkilö ei puhu äidinkielenään mitään näistä. Kun henkilö hakee perheenyhdistämistä alaikäiselle lapselleen, häneltä edellytetään todisteeksi perhesiteestä laillistettuja asiakirjoja kuten lapsen syntymätodistusta. Asiakirjat tulee laillistamisprosessissa leimauttaa ensin kotimaan paikallisilla viranomaisilla, sitten kotimaan ulkoministeriössä ja lopulta siinä Suomen edustustossa, joka vastaa kyseisen maan asiakirjoista. Asiakirjojen laillistaminen maksaa satoja euroja ja kestää useita viikkoja. Asiakirjojen hankkiminen voi myös olla äärimmäisen vaikeaa, jos maassa esimerkiksi käydään sotaa ja sen virastot eivät toimi. Perheenyhdistämistä hakevan lapsen tulee hakea oleskelulupaa Suomen edustustossa. Tässä hän tarvitsee avukseen aikuisen. Jos edustusto ei sijaitse siinä maassa missä lapsi asuu, viisumin saaminen matkustamista varten vie aikaa ja matkustaminen asiointipisteeseen maksaa satoja tai jopa tuhansia euroja. Joskus matkustaminen toiseen maahan ei edes ole mahdollista. Maahanmuuttovirasto kuulee Suomessa asuvaa perheenkokoajaa ja pyytää hakemukseen täydentäviä liitteitä. Lapselle myönnetään lähes vuoden kestäneen prosessin jälkeen oleskelulupa, joka hänen tulee noutaa Suomen edustustosta. Oleskelulupaa voi myös pyytää lähetettäväksi kotimaahan kuriiripostilla, mikä myös maksaa.

Tyypiesimerkissä perheenkokoamista hakevalla henkilöllä ei ole mahdollisuutta saada tukea tilanteeseensa muulta taholta kuin kolmannelta sektorilta. Sosiaalitoimesta ei saa apua hakemusten täyttämiseen eikä perheenyhdistämiseen liittyvissä kuluissa avusteta. Asiakirjojen hankkiminen ja leimauttaminen eri hallintoelimissä edellyttää hyvää hallinnollisten järjestelmien tuntemusta ja valtiota, jonka instituutiot toimivat. Asiakirjojen leimauttaminen Suomen edustustossa on usein kallista. Matka Suomen edustustoon hakemuksen vireyttämiseksi ei aina ole mahdollinen esimerkiksi matkan korkean hinnan tai viisumin saamisen mahdottomuuden takia (Arikka, 2018:48). Jos hakemus on puutteellisesti täytetty, päätös oleskeluluvasta on yleensä kielteinen. Viranomaistahot eivät neuvo mitä hakemukseen olisi hyvä liittää, että se mahdollisimman kattavasti antaisi viranomaisille heidän tarvitsemansa tiedot. Myös kielikysymys asettaa usein haasteita asiakkaan toimijuudelle (ks. Caritas, 2019:11, 13). Perheenyhdistämiseen liittyy myös kysymys perheenkokoajan palkasta. Jos hän ei ole Suomen kansalainen, hänen on omattava

riittävät tulot perheensä elättämiseksi. Suomen edustustojen sijoittuminen eri maihin ja tästä johtuva asiointin mahdollistamisen rajaaminen myös vaikuttaa ihmisten edellytyksiin hakea perheen yhdistämistä ja asettaa heidät eriarvoiseen asemaan keskenään (ENAR, 2015–2016:20–21).

Ihmisen hyvän elämän voidaan katsoa edellyttävän biologisten tarpeiden täyttymisen lisäksi tiettyjä psykologisia ja sosiologisia asioita, kuten kiintymyssuhteita. Niemi katsoo myös näihin edellytyksiin puuttuvan vallankäytön olevan pahaa vallankäyttöä. Se ei kuitenkaan rajoita elämää samalla tavalla kuin elämän biologisiin tarpeisiin kajoava vallankäyttö. (Niemi, 2014:51.) Tyypiesimerkki ilmentää kiintymyssuhteisiin ja perhe-elämään rajaavasti puuttuvaa vallankäyttöä. Tämän kaltaisissa asiakastilanteissa diakoniatyö voi tukea asiakasta esimerkiksi hankkimalla tietoa hallinnollisten prosessien kulusta ja auttamalla hakemusten täyttämässä. Lisäksi asiakas tarvitsee usein henkistä tukea pitkän prosessin ja perheenjäsenistä erossa olon aikana.

Oleskeluluvattoman tai oleskelulupaa hakevan asiakkaan auttaminen avaa uudenlaisen perspektiivin kirkon rooliin auttajana suomalaisessa yhteiskunnassa. Luterilainen kirkko on perinteisesti ollut vahvasti sidoksissa valtioon ja sen edustamiin valtarakenteisiin. Kirkko on toiminnallaan voimakkaasti vaikuttanut yhteiskunnan, valtasuhteiden ja yksilön omaamaan liikkumatilaan. (Immonen, 2016:59–60.) Kirkolle on myös ollut tärkeää osoittaa omaa riippumattomuuttaan valtiosta, ja esimerkiksi diakoniatyöllä on haluttu auttaa heikommassa asemassa olevia omista lähtökohdista (Malkavaara, 2007:118). Viime vuosikymmenten aikana kirkon yhteiskunnallinen rooli on kasvanut ja se on alkanut puhua aiempaa enemmän yhteiskunnan epäkohdista. Nämä ulostulot eivät ole miellyttäneet kaikkia. (Immonen, 2016:74–75.) Sosiaaliset kannanotot ovat kuitenkin pohjanneet lähimmäisenrakkauden periaatteeseen. Kirkon yhteiskunnallista positiota ei voidakaan pitää neutraalina, sillä se on periaatteellisesti heikkojen, köyhien ja vähäosaisten puolella. (Kopperi, 2015:115–116.)

Evankelis-luterilainen kirkko on eettisissä kysymyksissä perinteisesti jakanut yhteiskunnan näkökulman etiikkaan. Ajatuksena on, että sekä kirkko että yhteiskunta edustavat järkevää harkintaa ja asennoitumista, asettumista heikomman asemaan sekä lähimmäisen rakastamista. (Kopperi, 2015:96.) Kopperin mukaan (2015:105) ”Luther pitää koko yhteiskuntaa järjestelmänä, jossa ihmiset eri viroissaan asettuvat toistensa asemaan ja näin palvelevat toi-

nen toistaan”. Lutherin ajatusta esivallan halusta olla lähimmäisenrakkauden palveluksessa on pidetty myös naiivina (Kopperi, 2015:104). Kirkon rooli painottuu etenkin silloin, kun maallinen valta on luopumassa tästä periaatteesta, ”[k]irkolla on siten velvollisuus vaikuttaa yhteiskuntaan ja elämään aina, kun lähimmäisenrakkauden periaate joutuu uhan alle” (Kopperi, 2015:107). Kopperi katsoo, että Lutherin eettisen ajattelun pohjana on toisten ihmisten hyvinvoinnista huolehtimisen ja heidän hätäänsä vastaamisen ymmärtäminen kaikkien yhteisinä velvoitteina (Kopperi, 2015:108). Tämä tarkoittaa myös puuttumista yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta kasvattaviin asioihin (Kopperi, 2015:115; ks. Malkavaara, Arikka & Latvus, 2018:32).

Diakoniatyötä, sellaisena kuin sitä nykyään toteutetaan, voidaan pitää kristillisen ihanteen, heikommassa asemassa olevista välittämisen ja lähimmäisenrakkauden, ilmentymänä (Elenius & Latvus, 2007:282). Täten diakoniatyö on keskeisessä roolissa autettaessa yhteiskunnallisten ja sosiaalisten tukiverkkojen ulkopuolelle joutuneita (Kopperi, 2015:109). Diakoniatyö on lain (KJ 8.11.1991/1055 v.1993, 4 luku, § 3) mukaan erityisesti niitä varten, joiden hätä on suurin ja jotka eivät saa apua muualta. Se myös pyrkii vaikuttamaan yhteiskunnan järjestelmiin niin, että rakenteelliset ongelmat voitaisiin tunnistaa ja niihin voitaisiin puuttua. (Kopperi, 2015:109.)

Eryteisesti 1990-luvun laman jälkeen kirkon diakoniatyö on profiloitunut sinä ”viimeisenä luukkuna”, josta apua tullaan hakemaan ja se on pyrkinyt auttamaan kaikkein syrjäytyneimpiä eli niitä, joita kunta ja valtio eivät pysty tavoittamaan. (Järveläinen & Mäkinen, 2007:83; Malkavaara, 2007:115.) Vahvoihin teologisiin perusteisiin nojaavan diakoniatyön merkitys hädässä olevien auttajana korostuu erityisryhmien kohdalla, jollaisen myös paperittomat muodostavat (Ahonen, 2018:25). Paperittomalle avunsaajalle on erityisen tärkeää, että apu tulee oikeaan aikaan, että siinä toteutuu sitä tarvitsevan ihmisen kunnioittaminen ja että apua annetaan moraalisesti kestäväällä tavalla (ks. Elenius & Latvus, 2007:272). Elenius ja Latvus myös kannustavat kirkkoa analysoimaan kriittisesti diakonisen toiminnan lähtökohtia, jotta hädänalaisten konkreettiseen kohtaamiseen eivät heijastuisi esimerkiksi teologiset ristiriidat. Diakonian toteuttamisen periaate ja velvollisuus, auttaminen, koskettaa koko kristillistä yhteisöä. (Elenius & Latvus, 2007:272, 282.)

Toivon vaaliminen on yksi diakoniatyön keskeisistä sisällöistä. Toivo on olennainen elementti ihmiselämän ylläpitämisessä ja katson, että erityisesti paperittoman asiakkaan kohdalla toivon säilyttämisen merkitys on korostu-

nut. Toivon olemassaolo on keskeistä silloin, kun ihminen etsii tapoja selviytyä vaikeista tilanteista. Diakoniatyöntekijä voi paperittoman asiakkaan kohdatessaan antaa keskusteluapua ja emotionaalista tukea sekä välittää asiakkaalle tunteen nähdyksi tulemisesta. (Rättyä, 2012:89–90.) Kuten Rättyä (2012:90) summaa:

Toivon kokemiseen tarvitaan sellaisia kohtaamisia, joissa ihminen tulee nähdyksi toisen ihmisen silmissä juuri sellaisena kuin on, kärsivänä ja haa-voitettuna, mutta nähdyksi tulemisen arvoisena ja ihmisenä hyväksyttynä ja rakastettuna.

Mansonin (2019:12–13) mukaan toivon puuttuminen johtaa täydelliseen merkityksettömyyden tunteeseen. Hän näkee toivon puutteen mielenterveysongelmien perimmäisenä syynä, riippuvuuteen sysäävänä voimana ja kaiken kurjuuden lähteenä. Toivo pitää yllä mieltämme ja ilman toivoa kaikki menettää merkityksensä. ”Jos emme usko, että on olemassa mitään toivoa siitä, että tulevaisuus on parempi kuin nykyhetki, että elämäntilanteemme paranee jollakin tavalla, niin silloin me kuolemme henkisesti.” (Manson, 2019:12.) Jotta toivoa voidaan ylläpitää, tarvitaan kolme toisiinsa liittyvää asiaa: hallinnan tunne, usko jonkin asian arvoon ja yhteisö. Jos yhteisöä ei ole, ihminen tuntee itsensä eristetyksi. Jos asioilla ei ole arvoa, ei tee mieli tavoitella mitään. Ilman hallinnan tunnetta eli mahdollisuuksia vaikuttaa asioihin, ihminen on voimaton ja passiivinen. Jos yksikin näistä kolmesta puuttuu, menetetään myös kaksi muuta. Toivo edellyttää kaikkien kolmen toteutumista. (Manson, 2019:19.) Nostaisinkin asiakkaan oikeuden toivon keskeiseksi paperittomien kanssa tehtävässä auttamistyössä ja vaikuttamiseen pyrkivässä diakoniatyössä. Paperittoman asiakkaan mahdollisuudet muuttaa omaa tilannettaan ovat rajatut, hänellä ei välttämättä ole yhteisöä, johon hän kokisi kuuluvansa ja monet asiat voivat vaikeassa tilanteessa menettää merkityksensä. Näin ollen diakoniatyön rooli, yhtenä harvoista auttavista tahoista, toimia toivon kannattelijana ja asiakasryhmän tilanteen yhteiskunnallisia rakenteita kohti viestivänä tahona on korostunut.

Ideaalitulanteessa asiakas pyritään auttamistyössä kohtaamaan tasa-arvoisesti ja dialogisesti (Helosvuori, 2012:169). Vastavuoroisesti kunnioittavaan vuorovaikutukseen asiakkaan kanssa päästään asiakasprosessissa silloin, kun asiakas ja auttaja ymmärtävät ja myöntävät omat rajallisuutensa ja prosessissa

hyödynnetään vuorovaikutuksesta syntynyttä tietoa (Turtiainen, 2011:155). Diakoniatyössä asiantuntijuus rakentuu vahvaan oman alueen ja heikommassa asemassa olevien tilanteen tuntemukseen (Helosvuori, 2012:171). Diakoniatyö pyrkii hätään vastaamisen lisäksi myös pureutumaan asiakkaiden avuntarpeiden syihin ja vaikuttamaan rakenteisiin, jotka kaventavat ihmisten mahdollisuuksia yhteiskunnassa. Näin ollen paperittomiakin asiakkaita auttava diakonia on luonteeltaan poliittista, rakenteellista ja yhteiskunnallista. (Helosvuori, 2012:169.)

Paperittomat moninaisen vallankäytön leikkauspisteessä

Tyypiesimerkki 4: Perheenjäsenet ovat kolmannen maan kansalaisia, joilla on oleskelulupa toisessa EU-valtiossa, Italiassa. He ovat tulleet Suomeen työnhakuun ja oleskelleet Suomessa neljä kuukautta. He käyttävät paikallisliikennettä. Matkalippujen tarkastaja sattuu paikalle ja soittaa poliisille, koska perheenjäsenillä ei ole mukana henkilötiedotkirjoja. Poliisi ottaa perheen säilöön ja tekee päätöksen palauttaa perheenjäsenet Italiaan. Perhettä kuultaessa sen jäsenet kertovat olevansa akuutissa vaarassa Italiassa. Perhe on saanut Italiasta kansainvälistä suojelua ja kaikki sen jäsenet löytäneet työpaikan. Tämän jälkeen mafia oli alkanut kiristää perheenjäseniltä suojelurahaa. Italiassa mafia toimii systemaattisesti hyödyntäen pakolaisten ja siirtolaisten maahan saapumisen. Kun muut perheenjäsenet menettivät työpaikkansa ja vain yksi elätti perhettä, tilanne meni mahdottomaksi. Perhe ei enää pystynyt maksamaan suojelurahaa. Mafia alkoi uhkailla perhettä. Perhe päätti paeta toiseen EU-maahan ja etsiä sieltä töitä. Asiakasperheestä tehdään ilmoitus ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmään, koska tilanne Italiassa on merkinnyt orjuuden kaltaisia olosuhteita heidän suorittaessaan kuukausittain suurta summaa suojelurahaa pienistä tuloista. Paikallisiin viranomaisiin ei ole voinut turvautua, koska mafia on läsnä kaikissa yhteiskunnan rakenteissa. Auttamisjärjestelmä haastattelee perhettä. Sitä ei kuitenkaan hyväksytä auttamisjärjestelmän asiakkaaksi, koska kiristäjä ja palkanmaksaja eivät ole sama taho, mitä auttamisjärjestelmän asiakkuus edellyttäisi. Perhe saa auttamisjärjestelmästä kielteisen päätöksen eikä maasta poistamista keskeytetä.

Tyypiesimerkissä paperittomat asiakkaat ovat kolmen valtion välisten valtasuhteiden ristipaineessa. Kotimaahan ei voi palata, koska siellä on liian vaarallista. Myös Italiassa asuminen on osoittautunut mahdottomaksi maan hallinnollisten järjestelmien toimimattomuuden takia. Suomeen jääminen edellyttäisi esimerkiksi täysipäiväisten työpaikkojen löytämistä ja toimeentuloa, jonka suuruuden määrittää Maahanmuuttovirasto. Eri työalojen työvoiman tarpeesta tekee ratkaisun puolestaan alueen TE-toimisto. Lisäksi oleskelulupa pitäisi odottaa useita kuukausia kestävän käsittelyn ajan. Käsittelyaikana he eivät saisi tehdä työtä, vaikka työnantaja olisi tähän valmis ja hakemuksien vireyttäminen useammalle perheenjäsenelle maksaisi noin 500 euroa per henkilö. Hakemusten vireillepano ei myöskään estäisi sitä, että poliisi poistaisi heidät maasta odottamaan päätöksiä. Auttamisjärjestelmä ei tunnista toiseen EU-valtioon sijoittunutta ihmiskauppaan rinnastettavaa tilannetta, vaan katsoo, että asiakkaat voisivat hakea apua oleskelumaan viranomaisilta. Italiassa näin ei kuitenkaan ole, sillä mafian vaikutusvalta ulottuu kaikkialle, eikä monikaan uskalla vastustaa sitä. Vapauden riistäminen poistaa asiakkailta mahdollisuuden poistua Suomesta vapaaehtoisesti johonkin muuhun EU-valtioon kuin Italiaan. Säilöönottoyksikössä oikeusapua ei juuri ole saatavilla, jolloin asiakkailta ei säilöön otettuina oikeastaan ole lainkaan toimijuutta.

Jos auttavien toimenpiteiden vaikuttavuutta mitataan ainoastaan ryhmien keskiarvoilla ja sovelletaan sen mukaisesti, ”[i]hmisen yksilöllinen tilanne häviää keskimääräiseen” (Raunio, 2011:129). Tällöin ihmisiä voidaan kohdella liiankin yhdenmukaisesti ja yksilölliset erityistarpeet jäävät huomiotta (Raunio, 2011:128–129), kuten tyypiesimerkissä tapahtuu. Ihmisistä puhuttaessa tilanteet ovat kuitenkin aina ainutlaatuisia. Ihmiskauppatapauksissa valtioilla on taipumus keskittyä lakien toimeenpanemiseen ja siirtolaisuuden hallintaan sen sijaan, että uhrien tilanne ja heidän suojelemisensa olisi auttamisjärjestelmän fokuksessa (Leppäkorpi, 2011:127). Tarkasteltaessa tilannetta yleisellä tasolla voidaan todeta, että paperittomat, ja ulkomaalaiset yleensä, ovat alisteisessa suhteessa viranomaisjärjestelmiin, puolisoonsa, oppilaitoksiin ja työnantajaansa, sillä heidän oleskelulleen maassa pitää oikeudellisesta näkökulmasta olla joku peruste. Tämän alisteisuuden suomalaisen yhteiskunnan auttamis- ja muut järjestelmät tunnistavat huonosti. Ulkomaalaislain tulkinat ja lain implementointi vaikuttavat ohittavan yksilölle kuuluvien oikeuksien ja vapauksien takaamisen, vaikka niiden perustuslakiin kirjattuina tulisi olla ensisijaisia (vrt. Könönen, 2019:369–370).

Huonoiksi ja epäoikeudenmukaisiksi koettuja lakeja, sääntöjä ja toimintatapoja tulisi kuitenkin voida kyseenalaistaa. Enemmistön päätös ei välttämättä ole tae oikeudenmukaisuudelle. Vähemmistöillä voi olla erilaisia tarpeita, joita niiden tulisi saada toteuttaa, loukkaamatta enemmistön oikeuksia. Lain-säädäntöä ja yhteiskunnan normeja tulisivatkin jatkuvasti arvioida uudelleen sil-tä kannalta, miten ne palvelevat yhteiskunnan edustamia arvoja ja yksilöiden oikeuksia. (Juujärvi, Myyry & Pessa, 2007:170.) Yhteiskunnassa on aina ollut eri tavoin syrjäytyneitä ihmisiä, jollaisia myös paperittomat ovat. Koska syr-jäytyminen on hyvinvoinnin tuotosta, voidaan sitä, miten syrjäytyneitä koh-dellaan, pitää yhteiskunnan eettisen tason mittarina (Särkelä, 2001:19. ks. myös Juujärvi, Myyry & Pessa, 2007:174; Arajärvi & Sakslin, 2007:47). Kun sosiaalista auttamistyötä suunnitellaan, on tarkasteltava myös yliyksilöllisiä ja yhteiskunnallisia tekijöitä, jotta paikannetaan ne tekijät, jotka syrjäyttävät ihmisiä tai jotka tukevat heitä mukaan yhteiskuntaan. Toisin sanoen autta-mistyö on aina yhteiskunnallisten ja yksilöllisten tekijöiden leikkauspisteessä (Särkelä, 2001:20, 23) ja sen ”[l]ähtökohdaksi on otettava yksilön ja ympäris-tön toiminnassa kehittyvä suhde” (Särkelä, 2001:24).

Ihmisten yksilölliset tilanteet kiinnittyvät sosiaaliseen kontekstiin ja ne voidaan useimmissa tapauksissa palauttaa rakenteellisiin tekijöihin. Silloin, kun asiakkaan ihmisyyys tai oikeudenmukaisuus jäävät toteutumatta ja asi-akkaan omaehtoinen toimijuus on mahdotonta, kuten tyyppiesimerkin säi-löönnottilanteessa, eettisten lähtökohtien tulisi painottua asiakkaan asiaa ajavassa työssä. Ajettaessa asiakkaan asiaa on tärkeää pyrkiä säilyttämään ja laajentamaan hänen omaa toimijuuttaan. Sen lisäksi että tämä lisää asiakkaan omanarvontuntoa, asiakkaan asian ajaminen on tärkeä osa hänen voimaantu-mistaan ja valtaistumistaan. (Hokkanen, 2014:75–76.) Kun yhteiskunnalli-set instituutiot ja rakenteet ajavat ihmisiä marginaaliin, työntekijän pyrkimys taata asiakkaiden asian edistäminen on ennen kaikkea eettinen kysymys (vrt. Hokkanen, 2014:84).

Viranomaisten velvollisuutena on antaa maksutonta neuvontaa hallinto-asioissa. Suomesta oleskelulupaa hakeville ei kuitenkaan usein kerrota heidän oikeuksistaan ja vapauksistaan ihmisinä Suomessa, esimerkiksi mahdollisuuk-sista yrittää laillistaa maassa oleskelu jollain muulla tavalla, jos turvapaikan-hakeminen ei onnistu, työnteko-oikeuden yksityiskohdista ja oikeudesta lain suojaamaan perhe-elämään. Itseä koskevien tietojen saanti viranomaisilta voi myös olla lähes mahdotonta tai maksullista. (Ks. Caritas, 2019:18; Honkasalo,

Näre & Tervonen, 2018:45; Mikkola, 2019:82–83). Sen sijaan paperittomia asiakkaita on usein informoitu poliittisten intressien mukaisista asioista kuten esimerkiksi vapaaehtoisen paluun mahdollisuudesta lähtömaahan (Mikkola, 2019:82–84). Oleskelulupahakemuksien täyttämiseen ja sen selville saamiseen minkälainen lisäselvitys olisi luvan hakijalle eduksi ei juuri saa tukea viranomaistahoilta. Toisin sanoen hakemuksen voi laittaa vireille hakemuslomakkeessa mainittujen liitteiden kanssa, mutta mitään varmuutta sen tuloksista ei ole, vaikka liitedokumentaatio olisi täydellinen. Poliisi voi myös ottaa kiinni henkilön, jos hän vireyttää oleskelulupahakemuksen Maahanmuuttovirastossa, mutta ei ole aiemmin onnistunut laillistamaan oleskeluaan Suomessa. Tällöin maasta poistamista voidaan perustella asiakkaan aiemmalla tilanteella tai vanhalla oleskelulupaa koskevalla päätöksellä, vaikka asiakkaan tilanne olisi muuttunut ja hän olisi esimerkiksi saanut työ- tai opiskelupaikan tai avioitunut Suomessa asuvan henkilön kanssa. Kun tilannetta tarkastellaan valtaistamisen etiikan näkökulmasta, sosiaalisten oikeuksien ja vapauksien takaamiseen keskittyvä työote asiakastyössä selkeästi auttaisi kohtelevaan paperittomia asiakkaita yhdenvertaisina muiden kanssa ja vähentäisi heihin kohdistuvia syrjiviä auttamis- ja muita toimia.

Lopuksi

Monikaan suomalainen ole tietoinen siitä, miten politiikka ja oleskelulupien myöntämisen kriteerit vaikuttavat ulkomaalaisten elämään Suomessa (Honkasalo, Näre & Tervonen, 2018:45). Muualta Suomeen saapuneen ihmisen tilannetta ei voi ymmärtää kokonaisvaltaisesti, jos sitä ei sijoita sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Jos yhteiskunnalliset olosuhteet ovat syitä avuntarpeeseen on luonnollista, että henkilöä autetaan. (Särkelä, 2001:11.) Huolimatta yhteiskunta- ja sosiaalipolitiikan pyrkimyksistä suojata ihmisiä, turvaverkon lävitse voi pudota, kuten esimerkit edellä osoittavat. Näin tapahtuu erityisesti silloin, kun avun tarve on ristiriidassa yhteiskunnallisen kontekstin ja politiikan kanssa. Tällaisten tilanteiden kohtaamiseen tarvitaan harkinnanvaraista, yksilöllistä, perhe- ja/tai ryhmäkohtaista sosiaalista auttamistyötä, joka pyrkii vaikuttamaan yhteiskunnan rakenteisiin turvaverkkojen vahvistamiseksi. (Särkelä, 2001:14–15.) Paperittomien asiakkaiden kannalta tämä voi tarkoittaa esimerkiksi viestinviemistä syrjivästä ja ristiriitaisesta lainkäytöstä.

Perus- ja ihmisoikeudet, samoin kuin velvollisuudet, toteutuvat yhteisössä, suhteessa toisiin ja toisten oikeuksiin. Yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta voikin mitata parhaiten tarkastelemalla yhdenvertaisuuden, tasa-arvon ja syrjinnän kiellon toteutumista. (Arajärvi ja Sakslin, 2007:47.) Kuten tyyppiesimerkeistä ilmenee, paperittomaan asiakkaaseen kohdistuu poliittisesti ja taloudellisesti motivoitua vallankäyttöä ja hallintaa oleskelulupia myöntävän järjestelmän, ulkomaalaisvalvonnan, politiikan, yhteiskunnan instituutioiden ja palvelujärjestelmien tahoilta. Tyyppiesimerkeissä vallankäyttö heijastuu hyvän elämän edellytyksiä kaventavalla tavalla sekä ihmisen fysiologisiin tarpeisiin että kiintymyssuhteisiin. Vallankäyttö näkyy mm. palveluiden määrittämisessä oleskeluperusteisesti ja kuntakohtaisesti sekä asiakkaan juridiseen statukseen nivoutuen, oleskelulupien hakemisen ja saamisen vaikeuttamisena (esim. tulorajojen asettaminen, työaloihin ja työtuntimääriin kohdistuvat rajaukset, muukalaispassin myöntämiseen liittyvät vaikeudet, vaatimukset koskien asiakirjoja, kielikysymykset hakemuksia laadittaessa, ulkomaalaisvalvonta ja pitkät odotusajat), kiintymyssuhteisiin puuttumisena ja niiden toteutumista rajaavana, asiakasta itseään koskevan tiedonsaannin vaikeuttamisena, Suomen edustustojen maantieteellisenä sijoittumisena, ratkaisukeskeisyyden puuttumisena auttamistyön kehyksestä, vastaanottopalveluiden päättämisenä, auttamisjärjestelmien poissulkevinä menettelyinä, valvontana, maasta poistamisena sekä ihmisen vapauden ja oikeusavun saannin rajoittamisena.

Koska paperiton asiakas on erityisen riippuvainen saamastaan avusta ja hänen toimijuutensa instituutioiden rajoittamaa, myös auttavien tahojen käyttämän vallan seuraukset asiakastyössä ovat korostuneita. Jotta paperittoon keskittyvä auttamistyö olisi eettisesti kestävällä pohjalla, sekä asiakkaita marginalisoivia rakenteita purkavaa että asiakkaita valtaistavaa auttamistyötä tekevät tahot ovat keskeisessä roolissa, sillä yhteiskunnalliset järjestelmät selkeästi tarvitsevat apua tunnistaakseen erityisen haavoittuvassa asemassa olevien asiakkaiden hädän, tarpeet, oikeudet ja vapaudet (ks. Heikkilä & Mustakallio, 2019). Lisäksi suomalaisessa kontekstissa korostuu yhteiskunnallisten järjestelmien tottumattomuus (tai haluttomuus) auttaa niitä ihmisiä, jotka eivät sovi yhteiskunnan muottiin. Maahanmuuton hallintapyrkimykset eivät kuitenkaan poista valtion velvollisuutta tunnustaa kaikki maassa oleskelevat oikeuksienhaltijoina ja omien oikeuksiensa aktiivisina edistäjinä (Heikkilä & Mustakallio, 2019:82).

Suomalaista yhteiskuntaa luonnehditaan usein valtaetäisyyden vähäisyydellä ja luottamuksen vahvuudella (Immonen, 2016:79–80). Luottamuksen vahvuus voi merkitä esimerkiksi sitä, ettei yhteiskunnassa ilmeneviä epäkohdita osata tunnistaa, elleivät ne koske yksilöä itseään. Mahdolliseen rakenteelliseen vallan väärinkäyttöön ja väkivaltaan voi olla vaikeaa puuttua, koska se saattaa perustua keskinäisille intresseille ja politiikalle eikä esimerkiksi lahjuksille. Paperittomien asiakkaiden auttamistyössä on kysyttävä jatkuvasti, johtuuko ihmisten marginalisoituminen vain olosuhteista vai pyritäänkö sillä viestimään jotain muualta maahan saapuneille. Silloin, kun päämääränä ei ole ihmisten yksilöllisiin tarpeisiin vastaamisen ensisijaisuus, vaan esimerkiksi poliittisen agendan toteuttaminen, hallinta, taloudelliset intressit, edun tavoittelu tai rahoituksen saaminen jollekin toiminnalle, apua tarvitseva ihminen muuttuu päämäärästä välineeksi. Kun paperittomiin ja ulkomaalaistaustaisiin kohdistuva auttamistyö ja päätöksenteko muuntuvat jonkun muun päämäärän kuin ihmisen hyvinvoinnin edistämiseksi, toiminta vääntyy moraalisesti ja vallankäytön eettisyys kyseenalaistuu (ks. Immanuel Kant (1724–1804) kategorinen imperatiivi). Särkelä (2001:127) summaakin, että julkisten instituutioiden näkökulmasta ainoastaan silloin kun auttamistyössä yhdistyvät lain edellyttämä velvollisuus ja altruismi, syntyy moraalisesti kestävä auttamistyötä. Myös Di Cesare (2019:54) viittaa Kantin kategoriseen imperatiiviin muistuttaessaan, että aina silloin kun tehdään muita kuin itseä koskeva poliittinen päätös, esimerkiksi muutos ulkomaalaislainsäädäntöön tai sen implementoimiseen, epäoikeudenmukaisuuden riski on olemassa. Riski pienenee silloin, kun päätös koskee myös päätöksentekijää. Ulkomaalaislain tapauksessa laki ja sen implementointi kuitenkin koskevat vain ulkomaalaisia eli muita.

Diakoniatyö velvoittaa koko kristillistä yhteisöä ja sen merkitys korostuu tilanteessa, jossa kunta tai valtio eivät tavoita avuntarvitsijaa. Kun yhteiskunnassa voidaan selkeästi tunnistaa lähimmäisenrakkauden periaatetta rikkovia toimintatapoja, kirkon tehtäviin kuuluu yhteiskuntapoliittisen äänen korottaminen (Kopperi, 2015:134.) Helosvuoren (2012:169–170) mukaan ”diakonia ei täyty kokonaisvaltaisesti tehtävänsä” ellei se pyri puuttumaan epäoikeudenmukaisiin sääntöihin ja valtarakenteisiin. Se mitä asiakaskontaktissa opitaan tulisikin viedä tiedoksi päättäjille ja näin ollen edesauttaa purkamaan hyvän elämän edellytyksiä kaventavia rakenteita yhteiskunnassa myös paperittomien asiakkaiden kohdalla. Yksilön tasolla diakonia pyrkii valtuttamaan

ja voimavaraistamaan asiakasta ja ylläpitämään oikeutta toivoon. Rakenteellisella tasolla diakoniatyö tekee rakenteisiin, rajoihin ja valtasuhteisiin kohdistuvaa vaikuttamistyötä. Nämä kaksi ulottuvuutta ovat aina läsnä diakoniatyön asiakastilanteissa. (Helosvuori, 2012:170.) Koska diakoniatyö usein paikkaa niitä yhteiskunnan aukkoja, joissa viranomaisjärjestelmä ei tarjoa riittävästi tukea, sen asiantuntijuus koskien myös paperittomien asiakkaiden yksilöllisiä tilanteita on merkittävää (Ks. Puuska, 2012:131). Rinnastaisinkin toivon säilyttämisen merkityksen diakoniatyössä ihmisoikeuteen siksi, että yhdenvertaisuus ja oikeudenmukaisuus voivat toteutua täysimääräisenä yhteiskunnassa vasta silloin, kun meillä kaikilla on yhtäläiset mahdollisuudet toivoon paremmasta riippumatta siitä, keitä me olemme.

Eettisesti kestävä käytännön toteuttaminen paperittomia asiakkaita autettaessa ei edellytä teoreettisesti täydellistä toimintaa. Riittää, että käydään ”mahdollisimman puolueetonta rationaalista keskustelua vaihtoehdoista” (Niemi, 2014:43.). Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että asiakkaalle kerrotaan yksityiskohtaisesti ja selkeästi hänen kaikista oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan (Niemi, 2014:54). Tietojen saaminen omasta tilanteestaan on paperittomalle asiakkaalle itsenäisesti usein mahdottomuus ja tiedonsaannin vaikeuttaminen yksi vallankäytön keino. Paperiton asiakas on aina hyvin riippuvainen saamastaan avusta ja palveluista ja avunsaannin kaikenlainen rajoittaminen selkeästi ylläpitää paperittomuuden tilaa (Mikkola, 2019:86; Siirto, 2019). Eettisesti kestävä auttamistyö edellyttää ihmisen näkemistä päämääränä ja autettavan kohtaamista yhdenvertaisena. Etiikan toteutumisen ehto haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kanssa tehtävässä työssä onkin, että viranomais- ja muita käytäntöjä jatkuvasti tarkastellaan ja arvioidaan tarpeen mukaan uudelleen. Tämä on välttämätöntä sen vuoksi, että vallan eettisen luonteen implementointi toteutuu lopulta paikallisessa kontekstissa tapauskohtaisesti ja se on jatkuvassa vuorovaikutuksessa ja muutossuhteessa kontekstiin. (Niemi, 2014:54.)

Kiitokset

Artikkeli on osa *Diakonia*-ammattikorkeakoulua varten kirjoittamaani opinäytetyötä *Toivosta ja toivottomuudesta. Paperiton asiakas avunsaajana*. Opinäytetyön ohjaajina ovat toimineet lehtori KT Eija Pehkonen ja lehtori TT Jouko Porkka. Artikkelin empiria pohjaa Helsingin seurakuntayhtymässä to-

teutetussa *Ristin suojassa* -diakoniaprojektissa tehtyyn työhön. Kiitän artikkelin läpiluvusta ja tekstin kommentoinnista myös uskontotieteen dosenttia FT Teuvo Laitilaa Itä-Suomen yliopistosta ja FM Nina Maskulinia Helsingin yliopistosta.

Viitteet

- 1 Deportability-käsitteestä ks. De Genova 2002.
 - 2 Euroopan unionin noin 550 miljoonaiseen väkilukuun suhteutettuna ihmisiä saapui Euroopan alueelle hyvin vähän, noin miljoona henkeä. Maailmassa on tällä hetkellä yli 70 miljoonaa pakolaista, joista suurin osa, yli 41 miljoonaa, on maiden sisäisiä pakolaisia. He oleskelevat kotimaansa läheisyydessä ja kolmansissa maissa. Noin 80 % kaikista maailman pakolaisista oleskelee kehittyvissä maissa kuten Jordaniassa, Turkissa, Pakistanissa ja Libanonissa. (Amnesty International, 2019; Pakolaisapu, 2019; Yle, 2016).
- ## Kirjallisuus
- Ahonen, T. (2018). Seurakunnat kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden tukena: kirkkoturvatoiminnassa sovellettavat strategiat. *Diakonian tutkimus* 1/2018, 6–27.
- Ahonen, T. & Kallius A.-S. (2019). Paperittomuuden tuotanto ja hallinta Suomessa vuosina 2015–2017. – E. Lyytinen (toim.), *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 89–116.
- Amnesty International (2019). *Pakolaiset ja siirtolaiset*. <https://www.amnesty.fi/tyomme/teemat/pakolaiset/> – Viitattu 27.11.2019.
- Arajärvi, P. & Sakslin M. (2007). Yhdenvertaisuus oikeudenmukaisuutena. – J. Saari & A. B. Yeung (toim.), *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 47–61.
- Arikka, L. (2018). Maahanmuutto ja Globaalit näkökulmat. – K. Latvus, L. Arikka & E. Hellqvist (toim.), *Näkökulmia ihmisoikeuksiin. Kirkon ihmisoikeusfoorumin julkaisu*. Helsinki: Kirkkohallitus, 46–53.
- Aukia, J.-P. (2017). *Ulkomaalaislaki kaipaa kokonaisarviointia*. <https://lakimiesuutiset.fi/ulkomaalaislaki-kaipaa-kokonaisarviointia/> – Viitattu 11.3.2020.
- Caritas. (2019). *Caritas CARES! Country Report 2019 Finland. Access to services by vulnerable groups: barriers, obstacles and good practices*. Brussels: Caritas Europa.
- De Genova, N. P. (2002). Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419–447. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085432>
- Di Cesare, D. (2019). *Pysyvästi vieraana. Muuttoliikkeen filosofiaa*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry, niin&näin.
- Elenius, A. & Latvus K. (2007). Diakonian teologia — auttamisen teologia. – K. Latvus & A. Elenius (toim.), *Auttamisen teologia*. Helsinki: Kirjapaja, 271–282.
- ENAR (European Network Against Racism) (2015–2016). *Racism and Discrimination in the Context of Migration in Europe. ENAR Shadow Report*. https://www.enar-eu.org/IMG/pdf/shadowreport_2015x2016_long_low_res.pdf – Viitattu 27.11.2019.
- Eskola, J. & Suoranta, J. (1999). *Jobdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Global Clinic (2019). *"Jokaiselle hoitoa ketään syrjimättä"*. <http://www.globalclinic.fi/> – Viitattu 27.11.2019.

- Heberlein, A. (2011). *Pieni kirja pahuudesta*. Suom. U. Lempinen. Jyväskylä: Atena kustannus oy.
- Heikkilä, M. & Mustaniemi-Laakso, M. (2019). Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuuden huomioiminen Suomen ulkomaalaisoikeudessa ja käytänteissä. – E. Lyytinen (toim.), *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 65–87.
- Hokkanen, L. (2014). Asiakaskansalaisen toimijuus sosiaalityöllisessä asianajossa. – M. Laitinen & A. Niskala (toim.), *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 55–86.
- Helosvuori, R. (2012). Vaikuttava diakonia. – R. Gothóni, R. Helosvuori, K. Kuusimäki & K. Puuska (toim.), *Kantakaa toistenne kuormia. Diakoniatyön perusteet ja käytänteet*. Helsinki: Kirjapaja, 165–189.
- Hirsjärvi, S. (2009). Tutkimustyyppit ja aineistonkeruun perusmenetelmät. – S. Hirsjärvi, P. Remes & P. Sajavaara (toim.), *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 191–220.
- Honkasalo, V., Näre, L. & Tervonen, M. (2018). Toteutuvatko maahanmuuttajien ihmisoikeudet Suomessa? – V. Lähde & J. Vehkoo (toim.), *Jakautuuko Suomi? Eriarvoisuus tutkijoiden, toimittajien ja taiteilijoiden silmin*. Helsinki: Into Kustannus, 39–48.
- Immonen, K. (2016). Luterilaisuuden vaikutus suomalaisen yhteiskuntaan. – A.-K. Inkala & J. Komulainen (toim.), *Armon horisontit. Huomisen luterilaisuus*. Helsinki: Kirjapaja, 57–86.
- Johansson, F. (2013). Hyvän tekeminen ja valta. – F. Johansson (toim.), *Hyvän tekeminen ja valta. Humanitarismin kriittistä tarkastelua*. Helsinki: Gaudeamus, 235–253.
- Jokela, U. (2011). *Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa*. Diss. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 34.
- Juujärvi, S., Myyry, L. & Pessa, K. (2007). *Eettinen berkkyyys ammatillisessa toiminnassa*. Helsinki: Tammi.
- Järveläinen P. & Mäkinen V. (2007). Suomalaisen hyvinvoinnin köyhyys ja rikkaus. – J. Saari ja A. B. Yeung (toim.), *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 76–93.
- Kalm-Akubardia, M. (2019). Paperittomana lapsiperheenä Moskovassa. *Idäntutkimus*, 26(4), 3–17. <https://doi.org/10.33345/idantutkimus.88845>
- Katisko, M. (2018). Epävirallinen siirtolaisuus ja hyvinvointivaltion tulevaisuuden kuvat. *Yhteiskuntapolitiikka*, 83(4), 427–434.
- KJ 8.11.1991/1055 v.1993 *Kirkkojärjestys*. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055> – Viitattu 27.11.2019.
- Kopperi, K. (2015). *Ristin rakkaus. Matka Lutherista suomalaiseen seurakuntaelämään*. Helsinki: Kirjapaja.
- Könönen, J. (2019). Epävirallisen muuttoliikkeen moninaiset muodot Suomessa: Ulkomaalaisten säilöönnotto ikkunana paperittomuuteen. *Sociologia*, 55(4), 366–383.
- L 22.9.2000/812 *Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista*. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000812> – Viitattu 27.11.2019.
- L 11.6.1999/731 *Suomen perustuslaki*. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731> – Viitattu 27.11.2019.
- Laitinen M. & Niskala A. (2014). Sosiaalityön suhde asiakkuuteen. – M. Laitinen & A. Niskala (toim.), *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 9–16.
- Leppäkorpi, M. (2015). Oikeudettomassa asemassa olevat siirtolaiset kolmannen sektorin asiakkaina. Näkökulmia tapausesimerkin kautta. *Kansalaisyhteiskunta*, 1, 74–96.
- Leppäkorpi, M. (2011). *Asiaton oleskelu kielletty. Tutkimusmatkalla paperittomien Suomessa*. Helsinki: Into Kustannus.
- Malkavaara, M. (2007). Suomalaisen diakoniatyön taustat ja nykytilanne. – K. Latvus & A. Elenius (toim.), *Auttamisen teologia*. Helsinki: Kirjapaja, 83–121.
- Malkavaara, M., Arikka L. & Latvus K. (2018). Johdanto. – K. Latvus, L. Arikka & E. Hellqvist (toim.) *Näkökulmia ihmisoikeuksiin. Kirkon ihmisoikeusfoorumien julkaisu*. Helsinki: Kirkkohallitus, 12–35.
- Manson, M. (2019). *Everything Is Fucked. A*

- Book about Hope*. New York: HarperCollins Publishers.
- Mikkola, S. (2019). Paperittomuutta voi vähentää vain tietoa ja tukea tarjoamalla. *Janus*, 27(1), 79–87. <https://doi.org/10.30668/janus.70032>
- Niemi, P. (2014). Hyvä, paha valta. – M. Laitinen & A. Niskala (toim.), *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 31–54.
- Pakolaisapu (2019). *Pakolaisuus maailmalla*. <https://pakolaisapu.fi/pakolaisuus-maailmalla/> – Viitattu 27.11.2019.
- Pohjola, A. (2010). Asiakas sosiaalityön subjektina. – M. Laitinen & A. Pohjola (toim.), *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 19–74.
- Puuronen, V. (2011). *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Puuska, K. (2012). Diakoniatyö ryhmissä ja lähiyhteisöissä. – R. Gothóni, R. Helosvuori, K. Kuusimäki & K. Puuska (toim.), *Kantakaa toistenne kuormia. Diakoniatyön perusteet ja käytäntö*. Helsinki: Kirjapaja, 111–150.
- Pyökkänen, A. (2014). Yhdenvertaisuus ja sosiaaliturva – harkinnan muuttuneet rajat. – L. Kalliomaa-Puha, T. Kootkas & M. Rajavaara (toim.), *Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 20–38. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/45435/Harkittua.pdf?sequence=1> – Viitattu 27.11.2019.
- Raunio, K. (2011). Sosiaalityön etiikka näyttöön perustuvana käytännön haasteena. – A. Pehkonen ja M. Väänänen-Fomin (toim.), *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 117–138.
- Rättyä, L. (2012). Diakoniatyö yksilöiden ja perheenparissa. – R. Gothóni, R. Helosvuori, K. Kuusimäki & K. Puuska (toim.), *Kantakaa toistenne kuormia. Diakoniatyön perusteet ja käytäntö*. Helsinki: Kirjapaja, 80–110.
- Siirto, U. (2019). Paperiton – aikamme lain-suojaton? *Maan suola*. <https://www.maansuola.fi/paperiton-aikamme-lainsuojaton/> – Viitattu 27.11.2019.
- Suominen, R. (2018a). Turvapaikkalinjaus tiukentunut selvästi – tutkijat pitävät poliittista ohjausta huolestuttavana, *Vibreä Lanka*. <https://www.vihrealanka.fi/uutiset-kotimaa/turvapaikkalinjaus-tiukentunut-selv%C3%A4sti-%E2%80%93-tutkijat-pit%C3%A4v%C3%A4t-poliittista-ohjausta> – Viitattu 27.11.2019.
- Suominen, R. (2018b). Professori: Maahanmuuttopolitiikassa on käynnissä kilpajuoksu pohjalle, *Vibreä Lanka*. Saatavilla <https://www.vihrealanka.fi/henkil%C3%B6t/professori-maahanmuuttopolitiikassa-on-k%C3%A4ynniss%C3%A4-kilpajuoksu-pohjalle> – Viitattu 27.11.2019.
- Särkelä, A. (2001). *Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön*. Tampere: Vastapaino.
- Turtiainen, K. (2011). Riippuvuus pakolaisia vastaanottavassa sosiaalityössä. – A. Pehkonen & M. Väänänen-Fomin (toim.), *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 139–161.
- Välimäki, M. (2019). Kylmän sodan ajasta eurooppalaiseen päätöksentekoon: kansainvälistä suojelua hakevia ihmisiä koskeva politiikka ja lainsäädäntö 1973–2015. – E. Lyytinen (toim.), *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 39–63.
- Vilka, H. (2007). *Tutki ja havainnoi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Wollsten, A. 2019. *Kannanotto*. <https://www.facebook.com/ambrosius.wollsten/posts/10156677982400980> – Viitattu 27.11.2019.
- YLE (2016). *Kymmenen maata kantaa vastuun suurimmasta osasta maailman pakolaisia*. <https://yle.fi/uutiset/3-9207685> – Viitattu 27.11.2019.